

O knjizi Ive Goldsteina “Hrvatski rani srednji vijek”

Novi Liber: Zagreb 1995, 511 str.

Neven Budak

Autor se kritički osvrće na djelo Ive Goldsteina, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb, 1995.

Knjiga I. Goldsteina prvi je pokušaj cjelovitog prikazivanja i tumačenja hrvatskog srednjovjekovlja nakon gotovo četvrt stoljeća, koliko je proteklo od knjige *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb 1971) Nade Klaić. Bez obzira kako ocijenili njezino djelo, ono je svakako obilježilo hrvatsku medievistiku sedamdesetih i osamdesetih godina, utječući podjednako i na druge znanosti: arheologiju, povijest umjetnosti i povijest književnosti. Dvadesetak godina “vladavine” jedne, po mnogočemu kontroverzne knjige, zavređuje njezino temeljito ocjenjivanje, pogotovo od nove generacije povjesničara. Zbog toga se i knjiga *Hrvatski rani srednji vijek* očekivala s velikim zanimanjem, između ostalog i kao sažimanje i vrednovanje rada hrvatske medievistike u njenoj interdisciplinarnosti u protekla tri desetljeća (rukopis knjige N. Klaić bio je, naime, dovršen koju godinu prije objavljivanja, pa se u njemu autorica nije obazrela na ondašnju recentnu literaturu), ali i kao pokazatelj današnjeg odnosa hrvatske medievistike prema djelu N. Klaić. Goldsteinova knjiga trebala je, dakle, predstavljati metodološki i sadržajni pomak novije hrvatske historiografije u proučavanju hrvatskog ranog srednjovjekovlja. No, je li doista ispunila naša očekivanja?

Goldsteinu se mora priznati integritet koncepcije hrvatskog ranog srednjovjekovlja. Stvorio je periodizaciju zasnovanu na smjenjivanju razdoblja kriza i konjunktura, određenih ne samo političkim činiteljima, kako je to do sada bilo uobičajeno, nego i društvenim i gospodarskim. Pokušaj približavanja “totalnoj historiji”, u mjeri u kojoj to dopušta oskudna građa, svakako je dobrodošao kao osvježenje hrvatske historiografije, iako Goldsteinove dobre namjere često uvelike prelaze granice znanstveno mogućeg i dopustivog. Uz Nadu Klaić, njegova je koncepcija ranog srednjeg vijeka najrazrađenija i najjasnija, bez obzira na to što se s njome ne bismo uvijek složili. To je osnovna, i gotovo bih rekao jedina, vrijednost djela.

Moji su prigovori knjizi mnogobrojni i raznovrsni. Pokušat ću ih sistematizirati u nekoliko skupina: one što se odnose na faktografske pogreške, metodičke pogreške, na nepoznavanje i nenavođenje literature, na krivo zaključivanje i na ostale greške. Mislim da tema zavređuje da joj se posveti dovoljno pažnje, jer

se u novije vrijeme uopće opaža tendencija olakog odnošenja prema osnovnim pravilima struke kod nekih povjesničara mlađe generacije. Ovaj tekst treba, dakle, shvatiti i kao apel za ponovno uspostavljanje visoke razine zahtjevnosti unutar povijesne struke.

Smatrao sam da je najbolje da u većini slučajeva pustim Goldsteina da govori svojim riječima, pa otuda mnogobrojni, ponekad i podulji citati. To je uglavnom zbog toga da mi se, u eventualnoj polemici što bi mogla uslijediti, ne bi predbacilo kako iskrivljujem autorove zaključke i argumentaciju.

Zbog opsežnosti navedenih vrsti primjedaba, nisam se upuštao u polemiku o Goldsteinovim tezama. Mišljenja sam da je potrebno prvo zadovoljiti osnovne zahtjeve struke, e da bi se moglo prijeći na znanstvenu raspravu. No, krenimo redom (ispričavam se Ivi Goldsteinu da u tekstu zbog uštede na prostoru koristim najčešće samo njegove inicijale).

1. FAKTOGRAFSKE POGREŠKE

I. G.: De administrando imperio je suvremeni izvor za zbivanja u 7. st. (23). - Ovo djelo može biti suvremeni izvor samo za zbivanja u 10. st., kada je napisano, te ga se jedino i može koristiti tako da se ta činjenica ima stalno na umu.

Analizirajući pisanje Konstantina Porfirogeneta o Bijeloj Hrvatskoj, I. G. tumači njegov navod o "tamnom moru" od kojega su Hrvati udaljeni 30 dana kao da je riječ o Crnom moru. Iz takve krive ili barem neobrazložene pretpostavke izvodi zaključak: "To bi značilo da Hrvati moraju stanovati u području koje je bliže ili koje gravitira prije Crnom negoli Jadranskom moru, a to je svakako prije krakovski kraj negoli Češka" (30). - Po svoj se prilici u ovom Konstantinovom navodu radi o Baltičkom moru.¹

I. G.: "Pri tome ne treba zaboraviti da je jezgra ranosrednjovjekovne Hrvatske - današnja Dalmatinska Zagora i Bukovica - oduvijek bila jedan od najsiriromašnijih dijelova Hrvatske. Prirodni faktori koji utječu na razvoj društva stoljećima ostaju gotovo nepromijenjeni. Zato je moguće sadašnju klimu, reljef, vode, itd., u današnjoj Hrvatskoj, uz relativno male varijacije, smatrati stanjem koje je vladalo i u ranom srednjem vijeku." (36). "I početkom devedesetih godina 20. st. pod šumom je oko 35% površine Republike Hrvatske. (...) Stoga se može reći da se u ovih tisuću godina, koliko je proteklo od ranog srednjeg vijeka do danas, u pejzažu Hrvatske ništa bitno nije promijenilo..." (44). - O promjenama u flori (a i fauni) srednjovjekovne Hrvatske u odnosu na današnje stanje zna se dovoljno, a da to bude suviše posebno obrazlagati. Valja se prisjetiti samo primjera krčenja šuma na Velebitu ili u Slavoniji, a sličnih je pojava bilo u drugdje, primjerice u cetinskom komitatu.² Uostalom, o tome se obavijesti mogu naći i u Enciklopediji Jugoslavije.³ Na str. 42. I. G. donosi opis Dalmacije Vilima Tirskog, koji navodi da je zemlja gotovo čitava močvarna. Ako prihvaća istinitost tog opisa, kako onda može tvrditi da su raspored voda, klima i vegetacija isti kao danas, o čemu piše na str. 36? Osim toga, zar nisu primjerice akumulacijska jezera (da ne govorimo o drugim intervencijama u prostoru) izmijenila krajolik, a i lokalnu klimu? Nejasno je čemu se autor upušta u ovakvo simplificiranje inače zanimljivih pitanja o utjecaju okoline na sveukupni razvoj.

¹ Konstantin Porfirogenet naziva Crno more Pontus. Zbog toga Dvornik i Moravcsik drže, mislim s pravom, da je riječ o Baltičkom moru. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, izd. Gy. Moravcsik, preveo R. J. H. Jenkins (Dumbarton Oaks 1967.) (dalje: DAI), 130.

² M. Ančić, *Gospodarski aspekti stočarstva cetinskog komitata u XIV st.*, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae* 14 (1987.), 69-98.

³ *Enciklopedija Jugoslavije, knj. V, Hrvatska*, autori članka o flori i biljnogeografskim elementima Ivo Horvat i dr., (Zagreb 1988.), 193.

I. G.: "Stoga se može zaključiti da se jelo uglavnom slično kao i danas, izuzev onih biljki koje su dolazile s istoka preko trgovaca (mirodiije i drugo) ili križara (na primjer, marelica), te onih koje su dospjele u Evropu nakon otkrića Amerike (rajčica, krumpir, kukuruz, duhan). Nije bilo ni riže ni šećera" (47). - Iako do danas nije napisana nijedna povijest prehrane u Hrvata, svakome je već na prvi pogled jasno da se danas zasigurno ne jede ni približno onako kao u ranom srednjem vijeku. Ne bih nabrajao samo razne biljke koje je I. G. zaboravio (primjerice razne vrste voća), nego bih radije upozorio na složenost i raznolikost kuhinja i recepata. Pa čak je i seljačka hrana, pretpostavljam, bitno izmijenjena upotrebom krumpira i kukuruza, da o utjecaju industrijske hrane i ne govorim.

I. G.: "Da nema kasnijih izvještaja Konstantina Porfirogeneta, ne bi se ni po čemu moglo tvrditi da su Slaveni zajedno s Avarima stigli na ovo područje do početka 7. stoljeća, te da su im se koje desetljeće kasnije pridružili Hrvati." (82). - Ostavljajući za neku drugu priliku diskusiju o dvokratnoj seobi, upozorio bih da I. G. samo nekoliko redaka niže citira pisma pape Grgura I, iz kojih je vidljivo da Slaveni prodiru u Dalmaciju i Istru oko 600. godine.

I. G.: "Činjenica jest da su Hrvati boravili u Bavarskoj." (88). - Pri tom se poziva na DAI, između ostaloga u prijevodu objavljenom u knjizi *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (Zagreb 1972) N. Klaić. Tamo, naravno, piše: "Hrvati su pak stanovali u ono vrijeme s onu stranu Bavarske, gdje su danas Bjelohrvati."⁴ Nema niti govora o tome da su Hrvati boravili u Bavarskoj, osim ako se u Bavarsku ne ubroji Karantanija u kojoj je postojala župa Hrvati, ali o tome I. G. ne govori.

I. G.: "Terenska istraživanja pokazala su da dalmatinski gradovi - primjerice Zadar, Split, Trogir - i u ranom srednjem vijeku kontroliraju u potpunosti svoj kasnoantički ager." (92). "Istraživanjima je utvrđeno da su gradovi Poreč, Pula, Zadar, Salona i Hvar kontrolirali neposrednu okolicu, odnosno, da su neki od njih uspjeli sačuvati ager koji su imali još iz antičkog razdoblja." (148). - M. Suić, na kojega se I. G. poziva, mišljenja je, dakako, da se salonitanski ager nije sačuvao, već da je Split preuzeo tek njegov manji dio, a da je Zadar zadržao kontrolu nad svojim užim agerom. Osim toga, Trogir i nije u kasnoj antici imao svoj ager, već je bio dijelom salonitanskoga.⁵

I. G.: "To je i jedan od razloga zbog kojeg se hrvatsko ime pojavljuje u izvorima tek u 9. stoljeću (a stoljeće kasnije i srpsko)..." (103). - Srpsko se ime po prvi puta spominje 822. u *Einhardovim analima* (čiji je hrvatski prijevod priredio upravo I. G.).⁶

I. G.: Prva kamena kula zagrebačkog Gradeca je Lotršćak, sagrađen u 12. stoljeću (104). - Ovu svoju tvrdnju autor potkrepljuje pozivajući se samo na Zlatnu bulu, iako se tamo kula Lotršćak uopće ne spominje. Nejasno je na čemu bi se ova pretpostavka mogla temeljiti, ali je danas prilično sigurno da je prva kula izgrađena na Gradecu bio Popov toranj.⁷

I. G.: "Po Tominu pripovijedanju, papinstvo je, pritisnuto Langobardima, u dubokoj krizi." (136). - Toma Arhidakon nigdje ne govori o tome da Langobardi vrše bilo kakav pritisak na pape, a kako autor ne citira niti izvor, niti literaturu, ne znamo na što se zapravo poziva.

I. G.: Car je Fortunatu 803. potvrdio "vrhovništvo nad istarskom biskupijom" (147). - Ovdje spomenuti izraz "istarska biskupija" ne može se ni na koji način

⁴ Vidi i DAI, 143.

⁵ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (Zagreb 1976.), 256.

⁶ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (Zagreb 1877.) (dalje: Documenta), 327.

⁷ N. Budak, "Budući da smo htjeli u Zagrebu na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad...", u: *Zlatna bula 1242.-1992.*, ur. Z. Stublić (Zagreb 1992.), 25.

dovesti u vezu sa stanjem u Istri, gdje se tada, kao i prije i kasnije, nalazio veći broj biskupija. Autor je, vjerojatno, mislio na istarske biskupije.

I. G. na str. 131 spominje sudjelovanje osorskog i kotorskog biskupa na koncilu u Niceji 787., a na str. 182. kaže da Osor i Kotor dobivaju biskupe 870., odnosno 877.

Iako prije dokazuje kako su Franci aachenskim mirom stekli Hrvatsku, I. G. bez riječi objašnjenja piše o otpadanju Hrvata od bizantske vlasti u vrijeme Mihajla II (183). Na str. 256 ponovo tvrdi kako nije bilo bizantske vlasti u Hrvatskoj od početka 9. st. do Zdeslava.

I. G.: Prijenos relikvija sv. Marka pomogao je Veneciji da postane prestižnija od bilo kojeg evropskog grada (184). - Vjerojatno ne treba posebno dokazivati da je makar Carigrad bio svakako prestižniji od Venecije kroz čitav rani srednji vijek, pa i kasnije, a u Bizantu i Italiji mogli bi se naći i još neki gradovi čiji ugled nije zaostajao nad onim mletačkim.

I. G.: Omiš, Skradin i sv. Ana u Šibeniku postaju važna mjesta u 9. st. (208). - Ova tvrdnja, zbog toga što nije izrečena kao pretpostavka, spada u faktografske pogreške, jer se ne da ničim izravno potkrijepiti. Skradin se javlja kao potencijalno biskupsko središte tek za drugog splitskog sabora, Omiš kao župa u 11. st., a Šibenik za vladavine Petra Krešimira IV. Isto vrijedi i za još dvije tvrdnje: I. G. ubraja među hrvatske luke u 9. st. Biograd, Šibenik i možda Omiš (255). Šibenik dovodi u vezu i s kontinuitetom naseljenosti iz kasne antike (357).

I. G.: "Naime, nije postojala nikakva alternativa pravu, pismenosti, kulturi, zajedničkom jeziku, itd., osim onoga što je stizalo preko kršćanstva, a utemeljeno na antičkoj (grčko-rimsko-judejskoj) osnovi. Ovo nije originalan zaključak suvremene historiografije, jer je ljudima koji su živjeli u to doba bilo jasno da je intenzitet pokrštavanja neodvojivo povezan s intenzitetom drugih kontakata između kršćanskih i nekršćanskog društva." (228). - Važnost kršćanstva za srednjovjekovne narode i političke zajednice svakako je neosporna, ali tvrdnja da pravu, pismenosti, kulturi i zajedničkom jeziku (što je to uopće u ranom srednjem vijeku?) nije bilo alternative, zasigurno je netočna. Dovoljno je pregledati radove naših pravnih povjesničara (primjerice L. Margetića ili A. Cvitanovića) i filologa (R. Katičić) o udjelu slavenskog običajnog prava u zakonicima razvijenog srednjeg vijeka, pa da se vidi kako su se pretkršćanske pravne norme održale i nakon kristijanizacije. Isto vrijedi i za kulturu. Premda srednjovjekovna pučka kultura nije sustavno istraжена, prežici poganskih običaja koji su se održali sve do danas govore dovoljno o njihovoj živosti u ranom srednjem vijeku. Napokon, postavlja se pitanje, koji je to zajednički jezik što ga je Hrvatima namjerilo kršćanstvo?

I. G.: "Postavlja se pitanje: zašto ih (kršćansko i slavensko-hrvatsko ime - op. N. B.) krajem 10. i u 11. stoljeću hrvatski vladari dobivaju, a prije i kasnije ne?" (239). - Pitanje je barem dijelom promašeno, jer kasnije (dakle u 12. st.) nema hrvatskih vladara.

I. G.: Zastava što je papin vazal dobiva obično je označena križem (247). - Tvrdnja je netočna, jer se o izgledu papinskih zastava u to vrijeme ništa ne zna.⁸

I. G.: "Nijedan izvor (ni bizantski, ni franački, ni papinski) ne bilježi nastojanja drugih sredina da u Hrvatskoj šire kršćanstvo" od kraja Trpimirove do kraja Domagojeve vladavine (253). - Ova je tvrdnja u najmanju ruku dvojbena, jer pokrštavanje Slavena na istočnojadranskoj obali u vrijeme cara Bazilija I spominju Konstantin Porfirogenet i perzijski kozmograf Ibn Rust.⁹ Naravno, ne

⁸ C. Erdmann, Kaiserliche und päpstliche Fahnen im hohen Mittelalter, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* XXV (Rim 1934), 1-48.

⁹ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb 1994.), 98.

možemo tvrditi da je do toga došlo u vrijeme Domagoja, ali takvu mogućnost ne možemo niti jednostavno odbaciti dok ne dokažemo suprotno.

I. G.: Spominjanje hrvatskog imena na natpisu iz Šopota je "najstariji spomen nacionalnog imena u ovom dijelu Evrope" (262). - Najstariji spomen hrvatskog imena je u Trpimirovoj darovnici, a ako se ona odbacuje kao falsifikat, onda se to mora i naglasiti, tim više što autor darovnici pristupa s dvostrukim mjerilima: kada mu treba, iz nje uzima podatke, a kada mu ne odgovaraju, onda ih odbacuje kao kasnije umetke. No, već spomenuto navođenje Srba u Einharda je još stariji spomen "nacionalnog" imena, a Ivan Đakon u svojoj kronici oko 830. govori i o Neretvanima.¹⁰

I. G.: "Osim toga, u dokumentima nastalima u inozemstvu od prve se polovine 9. stoljeća prema njegovu kraju sve rjeđe upotrebljava termin 'Slaveni' a sve češće 'Hrvati'." (267). - Potpuno kriva tvrdnja. Osim u djelima Konstantina Porfirogeneta (a ona su nastala u 10. st.) hrvatsko se ime ne spominje, već se redovito upotrebljava slavensko. Tako Ivan Đakon, opisujući zbivanja u drugoj polovici 9. st., devet puta koristi izraz "Slaveni", a nikad "Hrvati". Tek za godinu 912. bilježi "Chroatorum fines". U pismima Ivana VIII dva se puta govori o Slavenima, a nikada o Hrvatima. *Vita Hadriani II* spominje Slavene, isto tako *Salernitanska kronika*, *Kronika Andrije Bergomatisa*, *Historia ecclesiae Cisoniensis* i napokon, Andrija Dandolo.¹¹

"Civitas paludarum" svakako nije "grad Paludarum" kako prevodi I. G. (271), nego Blatni grad ili Mosapurc, odnosno Zalavár.

I. G.: "Odnosno, ako se misli na bizantsku temu - ona se dijeli na Inferior i Superior - dakle na Donju i Gornju, pri čemu Tomislav zasigurno nije zavladao nad onom prvom." (277). Ovdje je očito došlo do zabune i zamjene pojmova Gornje i Donje Dalmacije. O Tomislavovoj se vlasti u Dalmaciji može različito suditi, ali ne i da je možda vladao Gornjom Dalmacijom, ali zasigurno ne Donjom.

I. G.: "Iako su svi biskupi, uključujući Grgura, željeli postati metropoliti..." (279). - Ova se tvrdnja ne zasniva ni na jednom podatku iz izvora, jer iz opisa splitskih crkvenih sabora jasno slijedi da su se za tu čast natjecali splitski, zadarski i ninski prelat.

I. G.: Atila je drugo ime za Arpada (286). - Ovako se tumačilo spominjanje Atila u *Kraljevstvu Slavena* Popa Dukljanina, ali je u literaturi već ukazano na to da takva identifikacija nije poznata ni u jednom drugom izvoru, te da očito ne stoji.¹²

I. G.: Proglašava kralja Svetopeleka u *Kraljevstvu Slavena* Popa Dukljanina očito izmišljenom osobom (300). - Više je puta u literaturi s pravom ukazivano na to da je Dukljanin kraljevo ime preuzeo iz Panonskih legendi, te da je riječ o moravskom vladaru Svatopluku.¹³

I. G.: Petar Crni se intenzivno bavi trgovinom robovima (310). - Kartular samostana sv. Petra u Selu ne donosi podatke o tome da je Petar Crni trgovao robovima, već samo da ih je kupovao za vlastite (samostanske) potrebe, što je bitna razlika i sa stanovišta srednjovjekovne crkvene interpretacije trgovine robljem.¹⁴

I. G.: Na str. 319 poziva se na ispravu splitskog priora Firmina iz 1088./89. u kojoj se spominju njegove žene Magi i Bite, koje su zajedno s njim sudjelo-

¹⁰ Documenta, 334.

¹¹ Documenta, 7, 11, 361-366, 373-374, 388.

¹² L. Steindorff, *Die Synode auf der planities Dalmae, Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung* (vidi dalje: MIOG) 93 (1985.), 293-294.

¹³ Osim u spomenutom Steindorffovu članku (Die Synode), vidi i oprezno formulirano u V. Mošin, Ljetopis Popa Dukljanina (Zagreb 1950.), 48-49.

¹⁴ N. Budak, *Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu - razvoj i značaj, Historijski zbornik* (dalje: HZ) 37 (1984.), 105-138; isti, Oslobođanje serva i ancila i napuštanje upotrebe njihove radne snage, HZ 38 (1985.), 115-130.

vale u nekom poslu. - Riječ je, dakako, o kamenom natpisu nedavno otkrivenom na Gospi od Zvonika, a navod iz Joško Belamarić, *Katalog galerije Gospe od Zvonika* (Split 1988) je očito krivo preuzet, jer nikakva isprava takvog sadržaja ne postoji.

Tvrditi da su servi priora Andrije neoženjeni ili neudati zato što nisu imali materijalne osnove da zasnuju obitelj (i pri tom se pozivati na francusku literaturu) je netočno (322), jer je sklapanje brakova serva ovisilo o privoli gospodara, a ne o njihovom materijalnom položaju. Zbog toga je većina serva živjela sama ili u krnjim obiteljima.¹⁵

I. G.: Tvrdi da Držislav nije dobio krunu, jer onda ne bi imalo smisla da je papa šalje Zvonimiru (334). Ako autor isključuje mogućnost postojanja dviju ili više kruna, kako će onda objasniti otkuda one dvije krune što ih Zvonimir prilikom svoje krunidbe poklanja papi, a koje su bile pohranjene u samostanu sv. Grgura u Vrani?¹⁶

Dalmatinski gradovi očito nisu bili u taboru Svetoslavovih protivnika, kako tvrdi I. G. (341), u njegovu sukobu s braćom, jer je Svetoslav upravo u Trogiru dočekaо dužda Petra Orseola. Usprkos spomenutoj tvrdnji, na str. 349 ističe da je podatak o Svetoslavu u Trogiru "Vrlo rani dokaz o tome da hrvatski vladar ima neke ovlasti u primorskim bizantskim gradovima...". Jasno je da Svetoslavovo sklanjanje u Trogir nije nikakav dokaz njegovih ovlasti (uostalom, kakvih ovlasti?) u dalmatinskim gradovima, nego posljedica bijega pred braćom.

U nabranjanju gradova koji su priznali mletačku vlast u vrijeme pohoda Petra Orseola, I. G. zaboravlja navesti Dubrovnik, čiji je nadbiskup na Majsanu izašao u susret duždu (342).¹⁷

Vjenčavanje dužda s morem nije simbol samosvijesti o vlasništvu nad Dalmacijom, kako tvrdi I. G., i nema podataka o tome iz 11. st. (343), nego je riječ o kasnijoj legendi (iz 13. st.) koja je objašnjavala postanak ovog običaja izmišljenim zbivanjima vezanima uz 1777. g.¹⁸

I. G. govori o hrvatskoj agresivnosti prema Dalmaciji tijekom čitavog 11. st., iako ne postoji nijedan podatak koji bi spominjao hrvatske napade na Dalmaciju nakon ratova Krešimira III i Gojslava (343).

Trogirskog biskupa Ivana I. G. naziva Orsinom (zašto ne Orsinijem?), iako je to prezime biskupu pripisano u kasnije nastaloj legendi, te nema povijesne osnove (361).¹⁹

I. G.: U Solinu je bio Trpimirov samostan ili sv. Mojsija (384). - Trpimirov se samostan nalazio u Rižinicama, a patrociniј mu nije poznat. Crkva sv. Mojsija spominje se u jednoj Zvonimirovoj ispravi i ne vidim načina da se upravo ona poveže s Trpimirovom zadužbinom.²⁰

I. G. navodi na str. 388 da je kralj Stjepan I, oženjen za Hicelu, kći Petra II Orseola, bio je sin Krešimira III i otac Petra Krešimira IV. Na str. 341, međutim, tvrdi da se duždeva kći Hicela udala za Stjepana, sina svrgnutog kralja Svetoslava. Autor je, očito ne primijetivši, pobrkao mišljenja F. Šišića i M. Barade, iako se u bilješkama ne poziva ni na jednog od ove dvojice autora. Na taj je način šutke i pogrešno prešao preko problema dinastičkog rascjepa u Hrvatskoj.²¹

¹⁵ N. Budak, *Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu, Starohrvatska prosvjeta* (dalje: SHP) 14 (1984.) 347-359; isti, *Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji*, SHP 15 (1985.), 260, 266.

¹⁶ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I, ur. M. Kostrenčić (Zagreb 1967.) (dalje: CD), 140: "... cum duabus coronis aureis, gemmis ornatis...".

¹⁷ *Documenta*, 428.

¹⁸ F. C. Lane, *Venice - a Maritime Republic* (Baltimore - London ³1981), 57.

¹⁹ M. Kurelac, "Vita B. Ioannis Confessoris episcopi traguriensis et eius miracula" u izdanju Ivana Lučića-Luciusa i njegove "Notae historicae ad vitam", *Croatica Christiana Periodica* XII (1988.), br. 21, 21.

²⁰ CD I, 160.

²¹ Vidi o tome N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb 1975.), 329.

I. G. postavlja pitanje jesu li se Normani 1074. slučajno našli na istočnojadranskoj obali (399), iako sam kasnije navodi podatak da su ih pozvali neki gradovi (401). Nejasno je zašto misli da je obveza nekih gradova duždu Dominiku Silviju značila ujedinjavanje normanskih protivnika, a ne odricanje predstavnika gradova od traženja oslonca u Amikovim ljudima, kako je to tumačio Šišić.²²

I. G. komentira kako Gunjača nije uspio dokazati da je hrvatski kralj kojeg su zarobili Normani Slavac (399). - Iz te Goldsteinove tvrdnje može se jedino zaključiti da Gunjačinu raspravu, na koju se poziva, nije pročitao, jer Gunjača nije ni pokušavao dokazati da je Slavac onaj hrvatski kralj kojeg su zarobili Normani, nego je, dapače, dokazivao da 1074./1075. nije mogao vladati.²³

Iako na str. 407 tvrdi da se u 11. st. javlja nova, kliška, županija, na str. 155. I. G. izjednačava kliškog i primorskog župana već u vrijeme Trpimira.

I. G.: "Katolička je hijerarhija na hrvatskom prostoru bila uspostavljena najkasnije do splitskih sabora 925. i 928. godine." (408). - Ova je tvrdnja neshvatljiva s obzirom na postojanje ninske biskupije barem od vremena Teodozija.

I. G.: "Držislav nudi mir Petru II. Orseolu" (411). - Pri tome se autor poziva na *Documenta* (426), gdje se Držislav, naravno, ne spominje, već je riječ o neimenovanom hrvatskom kralju. Goldsteinov je navod tim čudniji, što na str. 336 piše da je Držislav umro 995.-997., a na str. 411 datira dolazak Mlečana u 998. ili 1000., pa se Držislav i Petar II Orseolo nikako nisu mogli sresti da razgovaraju o miru.

I. G.: "Unatoč velikom napretku pismenosti u 11. stoljeću, činjenica jest da su i dalje poslove koji su značili velik pomak naprijed obavljale osobe pridošle iz inozemstva." (418). - Temelji li se ova proizvoljna tvrdnja na činjenici da je legende sv. Dujma i Staša sastavio Adam Parižanin? Koji su drugi dokazi koji potvrđuju da su "i dalje" pismenost širile osobe pristigle iz inozemstva? Kao protudokaz možemo navesti đakona Dobru (Dabra), autora epitafa Petra Crnog i našeg prvog imenom poznatog pjesnika.²⁴

I. G.: Prvi notari u dalmatinskim se gradovima pojavljuju krajem 13. st. (419). - Kao što je dobro poznato, notarijat se u Zadru učvršćuje u drugoj polovici 12. st., a i u drugim se gradovima notari javljaju svakako prije kraja 13. st.²⁵

I. G. tvrdi da su svi koji su Hrvatsku htjeli osvojiti u 9. i 10. st. (Bizant, Franci, Bugari, Mađari, Mlečani) nastojali to učiniti tako da uklone vladara i prekinu kontinuitet s ranijim stanjem (436). - Za takvu tvrdnju, međutim, nema u izvorima podataka. Jedino je Bizant, slanjem Zdeslava, nastojao otkloniti utjecaj Domagojevih pristaša, ali se niti za tu akciju ne može reći da je dovela do smjenjivanja vladara. Ostale četiri "nacije" nisu niti pokušale, niti uspjele smijeniti ikog hrvatskog vladara (odnosno, o tome nije u izvorima ostalo nikakvog traga).

Za utvrdu na zagrebačkom Gradecu I. G. piše: "... a na temelju najnovijih istraživanja čini se vrlo razložnim pretpostaviti da je kontinuirano nastanjena još od kasne antike." (440) Pored toga pretpostavlja da su Franci ojačavali utvrdu na Gradecu (289). "Već na sadašnjem stupnju znanja nije dvojbeno da je početkom 10. stoljeća Zagreb imao funkciju utvrde protiv Mađara" (289). - Istraživanja na Gradecu, provedena posljednjih godina, još nisu objavljena, pa se svaka diskusija o toj temi može voditi samo na temelju usmenih obavijesti dobitvenih od voditeljice iskopavanja, M. Šmalcelj, i ostalih kolega i kolegica koji

²² Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb 1990.), 551-555.

²³ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. III (Zagreb 1975.), 1-69.

²⁴ Hrvatski biografski leksikon, sv. 3 (Zagreb 1993.), 423, natuknica *Dobre Ante Laušića*.

²⁵ N. Klaić - I. Petricoli, *Zadar u srednjem vijeku* (Zadar 1976.), 196-199.

sudjeluju u istraživanjima (napose Aleksandra Durmana). Na temelju takvih obavijesti znam da za razdoblje ranog srednjeg vijeka, s izuzetkom eventualnog avarskog bedema iz 7. st. i ostatka bedema iz 10 st., nema nikakvih drugih nalaza, te se nipošto ne može pretpostavljati da je utvrda nastavana kontinuirano od kasne antike. Takva je teza (za sada) bez ikakva oslonca u arheološkom i drugom materijalu.

I. G. pretpostavlja da se Svetoslav Suronja sklonio u Ugarsku, jer je ta zemlja Hrvatima bila dobro poznata (450). - Nije mi jasno na čemu se temelji zamisao o tome da je Svetoslav pobjegao u Ugarsku, jer se njegovo ime ne spominje u izvorima nakon susreta s Petrom II Orseolom u Trogiru. Tvrdnja pak, da su se Svetoslavići (I. G. je zaboravio na Svetoslavova sina Stjepana) sklonili u Ugarsku, jer su je Hrvati poznavali, promašena je. Svetoslavići su ondje potražili utočište, jer su slijedili svoje i arpadovske rodake Orseole, protjerane iz Venecije.²⁶

I. G. navodi da je biskup Ivan spasio svoj grad (dakle Trogir) od Kolomana tako da je razbio njegovu spravu za bacanje kamena (453). - Riječ je o Zadru u kojem se Ivan navodno zatekao prilikom ugarske opsade, a ne o Trogiru. Prema Životopisu sv. Ivana oko Trogira se i nije vodila nikakva borba.²⁷

Napokon, I. G. tvrdi da se "vladar tuđeg jezika" (iz tobožnjeg znamenitog Zvonimirova prokletstva) spominje u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, a ne u *Hrvatskoj redakciji* (453). - To je krivo, jer se legenda o Zvonimirovoj nasilnoj smrti, pa tako i ovaj detalj, spominju samo u *Hrvatskoj redakciji*.²⁸

Ovako velik broj faktografskih pogrešaka pokazuje da autor izvorima, literaturi i vlastitom tekstu pristupa površno. Ponekad se stječe dojam da rukopis prije objavljivanja nije pažljivo pročitao i provjerio.

2. METODIČKE GREŠKE

U ovom su odjeljku prikazane metodičke pogreške, dakle one u kojima je Goldstein pokazao da ne drži dovoljno do pravila povjesničarskog "zanata". Najčešće je riječ o neutemeljenim analogijama i olakom donošenju neargumentiranih zaključaka, te primjerice korištenju izvora u hrvatskom prijevodu, umjesto u latinskom izvorniku, ali i o drugome.

I. G.: Hrvatska se u primorskim krajevima prostirala "do Vinodola i Labina" (31). - Ovdje se autor koristi dvama različitim izvorima: Konstantin Porfirogenet u 30. glavi DAI navodi Labin kao sjeverozapadnu granicu Hrvatske, a Pop Dukljanin Vinodol. Autor bi se svakako morao opredijeliti za jedno od tih mišljenja, jer granica ne može istovremeno dopirati do Vinodola i do Labina.

Autor na više mjesta koristi izričaj "Panonska Hrvatska" (primjerice: 31). Kako se taj termin ne javlja u ranosrednjovjekovnim izvorima (pa ni kasnije), to je njegova upotreba u znanosti nedopustiva. Smiju se koristiti samo oni izrazi koji se javljaju u suvremenim izvorima, pa se shodno tome mora rabiti "Donja Panonija", "zemlja između Drave i Save", "Slovinje" ili eventualno "Slavonija". Ako već točno navodi da je Ljudevit bio *dux Pannoniae inferioris*, zašto taj pojam prevodi s Panonska Hrvatska (159)? Slično je s njegovim pretvaranjem Slavena u Hrvate, što je jednako nedopustiv postupak: "...vlast franačkog upravitelja koji je bio tradicionalno Slaven, pa onda tom logikom i Hrvat..." (164, 169). Jedino ispravno imenovanje etničkih skupina je ono koje su same koristile ili, u nedostatku takve vrste izvora, ono što su ga primjenjivali suvre-

²⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, n. dj., 333.

²⁷ Isto, 523-525.

²⁸ V. Mošin (kao u bilj. 13), 68.

menici. Zbog toga se u ranosrednjovjekovnom razdoblju žitelji Slavonije smiju nazivati samo Slavenima, Slovincima ili Slavoncima.²⁹

Govoreći o smanjivanju obradivih površina, I. G. piše: "U krškim se predjelima Hrvatske (pogotovo uz obalu i na otocima) zasigurno događalo da se brižljivo podizani kameni zidovi i tako stvorene terase plodnog tla uslijed nebrige počnu urušavati. Iako nema konkretnih podataka da su se slični procesi uistinu odigravali u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, to se čini vrlo vjerojatnim; naime, takve promjene događale su se i događaju se u svim razdobljima i na svim prostorima." U bilješci se poziva na istraživanja južne Argolide (35). - To je za ovu knjigu tipičan metodički postupak. U nedostatku bilo kakvih podataka za Hrvatsku, autor se koristi analogijama sa susjednim, ali i vrlo udaljenim krajevima. Analogije se mogu koristiti, ako se oslanjaju na barem nekakve podatke s hrvatskog područja, inače se kao neutemeljene moraju odbaciti.

Iako I. G. i sam priznaje da su znanja o klimi u Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku vrlo oskudna, ipak o tome piše čitavo poglavlje, pozivajući se na istraživanja na Grenlandu (38-39). Pokušaj analiziranja klimatskih promjena i njihovih utjecaja na društveni razvoj hvalevrijedan je pokušaj, ali se autor morao oslanjati na domaći materijal, kao primjerice na dendrokronološka istraživanja kojima se već godinama bavi Aleksandar Durman. U protivnom, mora se i opet služiti analogijama bez oslonca.

I. G.: "Inače opsežniji izvještaji o vremenu u Hrvatskoj postoje tek za 17. i kasnija stoljeća, kada se za godine 1620. i 1621. tvrdi da se u Vrbniku na Krku smrzovalo vino u bačvama (40). - Nejasno je zašto autor uopće raspravlja o klimi u 17. i kasnijim stoljećima, ali ako to već čini, zasigurno dva podatka o smrzavanju vina u bačvama nisu dovoljna, a da bi ilustrirala klimu u nekoliko novovjekovnih stoljeća (čak ako i zanemarimo dvojbenu vjerodostojnost ovog zapisa).

I. G. citira izvore prema hrvatskom prijevodu. Kada se koristi *Izvorima* N. Klaić³⁰, tada bilješku popraća i uputom na *Documenta*, ali je očito da se oslanja na prijevod. To se vidi iz primjera na str. 279, kada tvrdi da je drugi splitski sabor ponudio Grguru omišku biskupiju, iako u izvorniku stoji "delminiensis ecclesia".³¹ U slučaju da se opredijelio za Baradino, slabo argumentirano mišljenje o identifikaciji delmitanske s omiškom biskupijom, morao je to obrazložiti. To što tako nije postupio, pokazuje da uopće nije svjestan problema identifikacije delmitanske crkve. Njegovo korištenje izvorne građe još jasnije ilustrira postupak s Tomom Arhidakonom, kojega citira isključivo prema prijevodu V. Rismonda.³² Vjerujem da nije potrebno posebno naglašavati neznanstvenost takvog postupka, pogotovo u vrijeme kada historiografija više nego ikada poklanja pažnju upravo tekstu. Kada se ponekad ipak odluči na navođenje latinskog citata, čini to bez ikakvih kriterija, pa ne citira kada bi to trebalo, a donosi sasvim beznačajne izvratke, kao primjerice bilj. 275 na str. 203.

I. G.: "Hrvatsko je ime u Duklji nestalo najkasnije do 12. stoljeća, a na prostoru nekadašnjih rimskih provincija Dalmacije i Panonije Hrvati su u prvo vrijeme vjerojatno bili manjina u slavenskoj i iliroromanskoj većini - može se pretpostaviti da ih nije bilo više od nekoliko tisuća." (91). - Na temelju čega se može doći do takvog broja, autor ne otkriva, jer se, dakako, radi o sasvim proizvoljnoj procjeni. Ona je pogotovo čudna s obzirom na to da I. G. stalno identificira Hrvate i Slavene ne samo u Hrvatskoj, nego i u Slavoniji, pa je

²⁹ O osnovnim metodološkim principima pri proučavanju srednjovjekovnih etnogeneza vidi nezaobilazno djelo R. Wenskusa, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes* (Köln-Graz 1977).

³⁰ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (Zagreb: Školska knjiga 1972.). Iako je to zbirka izvora kojom se Goldstein najviše služi, propušta je navesti u popisu izvora na kraju knjige (468).

³¹ N. Klaić, *Historia salonitana maior* (Beograd 1967.), 104. I. G. se inače ovim izdanjem uopće ne služi, iako je to najbolje kritičko izdanje Veće salonitanske povijesti.

³² *Toma Arhidakon, Kronika*, ur. i prev. V. Rismondo (Split 1977.).

nejasno kada slavenske doseljenike smatra Hrvatima, a kada ih dijeli na slavensku većinu i hrvatsku manjinu.

I. G. upotrebljava Anonima Bele III za zbivanja u 10. st. (94, 287), ali na takav način da misli kako ne treba sumnjati u postojanje utvrda za koje notar tvrdi da su ih Mađari osvojili u Slavoniji, iako vijest o tome ne drži nužno točnom (164). Na str. 282, međutim, kaže da bi, da su Mađari osvojili još neke utvrde u Slavoniji, anonimni autor to "zasigurno zahvalno pribilježio". - Metodički je nedopustivo dijelove jednog te istog izvora koristiti ili odbacivati prema trenutnim potrebama (da ne govorimo o kontradiktornosti tumačenja istog ulomka). Takav način korištenja izvorne građe samo pokazuje da autor prema njoj nema izgrađenog stava.

I. G.: "Stoga je logično da su i Hrvati, kao i Slaveni, pa i Srbi, mogli s bizantskim gradovima sklapati sporazume." (97). - Autor se vrlo često poziva na logiku, pogotovo kada nema argumenata. Samo se po sebi razumije da je takav postupak neznanstven, čak kada bi autorova logika i bila uvijek ispravna. Osim toga, na koje to Srbe autor misli kada pretpostavlja mogućnost sklapanja ugovora između njih i dalmatinskih gradova? Gdje su ti Srbi živjeli? Drži li on Dukljane, Travunjane ili Zahumljane Srbima?

Jedan od argumenata da Salona nije osvojena je za I. G. i taj što se događaj ne spominje u drugim pisanim izvorima, osim u Tomi i DAI, a po njegovu mišljenju trebali bi za taj događaj znati Pavao Đakon i "različiti papinski izvori" (115). - Iz pretpostavljenog vremena osvajanja Salone nema papinskih izvora koji bi se odnosili na naše krajeve, te se ne može pretpostaviti da bi neki nepostojeći izvor trebao izvijestiti o tome. Uostalom, zar papinski izvori bilježe sva osvajanja znatnijih gradova na Mediteranu ili južnoj Europi? Isto vrijedi i za Pavla Đakona. Šutnja jednog izvora, to je bar dobro poznato, ne znači neodigravanje nekog događaja, pogotovo ako ga spominju dva druga, međusobno neovisna (a uz njih i *Historia salonitana maior* s drugačijim, preciznijim vijestima).

I. G. ne poklanja Tomi povjerenje kada je riječ o doseljavanju ili osvajanju Salone, ali uzima njegovu vijest o tome kako su pljačkaši u gradu stekli malo plijena kao dokaz da "pad" Salone nije bio katastrofalan (119). - Osim što ponovo mjeri izvor dvostrukim mjerilima, uzima iz njega upravo onaj podatak u kojega se možemo manje pouzdati. Odakle bi Toma imao točnijih vijesti o količini plijena što su ga se pljačkaši domogli, ako je priča o padu grada izmišljena, i po čijim bi kriterijima taj plijen bio malen: po onima pljačkaša ili opljačkanih?

Nejasno je zapravo protiv koga I. G. polemizira kada pobija tezu o padu Salone. U novije se vrijeme govori isključivo o njenu odumiranju, ali se ne odbacuje ni avaro-slavenski napad, a to prihvaća i I. G. (119).

I. G. tvrdi da Gottschalk, govoreći o "narodu Grka", misli nedvojbeno na stanovnike dalmatinskih gradova (132). - O tome na koga je pri tom Gottschalk mislio, postoje različita tumačenja (moglo se raditi o bizantskoj ekspediciji ili, kako sam predlažem, o mletačkoj).³³ Zbog toga je metodički nedopustivo svoje vlastito tumačenje proglašavati nedvojbenim, već se čitatelje mora upozoriti na različite mogućnosti interpretacije.

I. G.: "Što se tiče Langobarda, oni jesu djelomično sprečavali Hrvate da kontaktiraju s evropskim središtima, ali Hrvati u 7. i 8. stoljeću, čak da su te odnose i uspostavili, ne bi mnogo dobili." (133). - Ovdje autor iznosi dvije potpuno neargumentirane pretpostavke. Po čemu zaključuje da su upravo Langobardi sprečavali Hrvate u dodirima s evropskim središtima? Što znamo o odnosima Langobarda i Hrvata osim slavenskog napada na Sipont? Koja su tada

³³ N. Budak, *Hrvatska u doba Trpimira*, Kaštelanski zbornik 3 (1993), 59.

europska središta? Najvažnije je, svakako, Carigrad, a tu Langobardi Hrvatima nisu mogli smetati. Slično je i s Rimom. Teško je pretpostaviti da su Hrvati uopće pokušavali održavati vezu s nekim središtima sjeverno ili zapadno od Alpa, jer su sva ta središta bila samo lokalnog značaja. Jedino ako je autor mislio na njih ima smisla njegova tvrdnja da dodirima s takvim centrima Hrvati ne bi mnogo dobili. No, čemu pretpostavljati nešto što se nije dogodilo, niti se trebalo dogoditi?

I. G.: "Da je priča o Ivanu Ravenjaninu, onako kako je napisana u kronici Tome Arhidakona, zapravo legenda, izlišno je dokazivati..." (135). "Dokazano je da Ivan nije mogao djelovati ni u 7. ni u 8. stoljeću..." (136). - Autor ima, dakako, pravo na svoje mišljenje, ali bi morao iznijeti argumente protiv novijih mišljenja o autentičnosti Tomina kazivanja. Pri tom mislim na rad R. Katičića o počecima splitske Crkve, kao i na moj tekst o počecima kršćanstva u Hrvat-skjoj.³⁴

Nagađanje da je Ivan Ravenjanin tek personifikacija "za neko šire događanje iz Rima koje je pokrenuo papa" (136) moralo bi se barem osnažiti nekim komparativnim primjerima sličnih personifikacija. Iako I. G. u sklopu pobijanja Tomine interpretacije početaka splitske nadbiskupije koristi Trpimirovu darovnicu za analizu naziva salonitanske, odnosno splitske Crkve, šutke prelazi preko činjenice da se u njoj spominje nadbiskup, i datira postanak nadbiskupije u 925. (138-138).

Govoreći o slavenskim poslasticima na saboru u Paderbornu, I. G. piše: "... vrlo vjerojatno se radi o ljudima s hrvatskih i južnoslavenskih prostora, čime se potvrđuje njihova pripadnost Franačkom Carstvu." (147-148). - Takav je način pisanja također karakterističan za ovu knjigu: neargumentirana pretpostavka o porijeklu poslanika pretvara se u argument o pripadnosti hrvatskih i južnoslavenskih prostora franačkom carstvu. Sličnih primjera ima više, a neki će biti navedni kasnije.

Iako I. G. na str. 151 tvrdi da granice županija nije moguće točnije odrediti, ipak na str. 154 i 158 donosi karte s točno ucrtanim granicama županija, ne pružajući za takav postupak nikakvo objašnjenje.

I. G.: "Slaveni (i Hrvati) bili su jednostavno vjerolomni." (184). - To je zaključak što ga autor donosi po pisanju mletačkih kroničara. Doista čudan postupak uopćavanja "nacionalnih" karakteristika na temelju pisanja neprijateljski raspoloženog kroničara.

I. G. navodi kako su o sporu Venecije i Hrvata u 9. st. suvremenici različito sudili, često se bespogovorno priklanjajući jednoj ili drugoj strani (184). Dakako da tu tvrdnju ne potkrepljuje niti jednim navodom bilo izvora, bilo literature, jer ih se ne može naći, pošto se suvremenici tih sukoba o njima nisu izjašnjavali.

I. G.: "Za Slavene, kao i za Hrvate, provedba takve pomorske orijentacije bila je, barem u prvo vrijeme, prvenstveno gusarenje, a sama plovidba i pomorska trgovina bile su im ipak manje važni. Hrvati i drugi Slaveni smatrali su svojim prirodnom pravom da pljačkaju brodove koji plove uz obalu što je oni nastavaju i posjeduju. (185). - O pomorstvu Hrvata imamo iz čitavog 9. st. tek nekoliko navoda, pa ne možemo po njima suditi o tome koja je grana pomorske privrede u njih prevladavala. Pomorska trgovina, koja nije izazivala konflikte, nije ostavljala odraza u izvorima. Njezino nespominjanje od strane suvremenih kritičara ili papinske kancelarije ne znači da se ona nije odvijala. No, ni o njoj ne možemo suditi, ukoliko nam arheologija ne pruži više podataka. Što se drugog dijela Goldsteinova navoda tiče, moramo se zapitati: što je to prirodno

³⁴ R. Katičić, *Vetustiores ecclesiae spatlensis memoriae*, SHP 17 (1987.), 17-51; N. Budak, *Frühes Christentum in Kroatien*, u: Karantaniien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, ur. G. Hödl i J. Grabmayer (Beč-Köln-Weimar 1993.), 223-234.

pravo u ranom srednjem vijeku i otkuda znamo što su Hrvati pod tim podrazumijevali (ako su uopće nešto podrazumijevali)?

Prema I. G., drugu fazu konjunktura karakterizira inicijativa "bogatijih pojedinaca koji vode trgovinu i organiziraju proizvodnju namijenjenu izvozu." (189). "Međutim, dugoročan trgovački interes mogao je potaknuti razvoj poljoprivrede, što je značilo da će u nekim segmentima proizvodnja ipak narasti, te da će biti dobara i za razmjenu. Tako se s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da je novac stizao kao protuvrijednost za poljoprivredne proizvode, kožu, vunu, zatim za usluge (najamni rad), pa zasigurno i za robeve, ali i da se dio novca odlijeva za proizvode primorja ili za prekomorski uvoz (sol, luksuzna roba)." (189). - Čitava autorova koncepcija ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti zasniva se na smjeni konjunktura i kriza. Bez obzira na to slažemo li se ili ne s takvim tumačenjem, moramo konstatirati, prema gore navedenim primjerima, da I. G. gradi tezu o konjunkturi 9. st. na vlastitoj mašti, ali nipošto ne na izvorima. Na čemu se zasniva ideja o ranosrednjovjekovnim kapitalistima, bogatašima koji trguju i organiziraju proizvodnju za izvoz? Koji izvori govore o razvoju poljoprivrede i viškovima namijenjenima trgovini? Koliko su brojni nalazi novca koji govore o njegovom znatnijem prodoru u Hrvatsku? Rijetki nalazi zlatnika Konstantina V Kopronima sigurno ne mogu biti dokazom prodora veće količine novca kojom je potaknuta konjunktura, kako to autor tvrdi na str. 213. Kako su se to izvozile "usluge"? Zar autor doista misli da je ranosrednjovjekovna privreda funkcionirala tako da solana u Ninu zadovoljava "čitav hrvatski prostor", dakle do Dunava i Drave (189)? Smije li se prema izvorima razvijenog srednjeg vijeka zaključivati kako je u apsolutnim iznosima najunosnija privredna grana bila trgovina robovima (190)?³⁵ Tek bi zadovoljavajući odgovori na ova pitanja uopće omogućili raspravu o središnjim autorovim tezama o konjunkturama i krizama hrvatskog ranog srednjovjekovlja. Kako su, po mojem sudu, odgovori nepostojeći, to je i cijela autorova koncepcija zapravo neodrživa.

Slične greške slijede u daljnjem tekstu: autor spominje vladajuću i trgovačku sloj hrvatskog društva (192), iako odmah priznaje da o tome nema podataka, ali zato ima navodno o naraslom bogatstvu u dalmatinskim gradovima, o čemu svjedoči oporuka priora Andrije (192). - Andrijina oporuka svjedoči o trenutnom stanju u Zadru, ali se ne može koristiti kao dokaz porasta bogatstva u dalmatinskim gradovima upravo u 9. st. Zašto, recimo, oporavak patricijata, ako je oporavak nakon slavenskog doseljenje uopće trebalo biti, ne bismo mogli staviti u 8. st.?

I. G.: "Širi su slojevi mogli u 9. stoljeću živjeti bolje nego prije više zaslugom povoljnijih klimatskih i epidemioloških prilika, te zbog uzastopnih plodnih godina, negoli zbog gospodarskog napretka potaknutog iz jadranskih gradova." (193). - Iako je već u prethodnim poglavljima priznao da o klimi u Hrvatskoj znamo vrlo malo, a o epidemiološkim prilikama - to dodajem sam - ne znamo ništa, autora to ne priječi da izvede dalekosežni zaključak o uzrocima poboljšanja života širih slojeva u 9. st. Poboljšanja o kojemu, dakako, ponovno ne znamo ništa, jer o njemu nema baš nikakvih svjedočanstava. Podatak o uzastopnim plodnim godinama - trebamo li uopće upozoriti? - plod je isključivo autorove mašte.

Pišući o konjunkturi 9. st. u Panoniji, I. G. zaključuje da možda o tome znamo malo, jer su kroničari "dijelom i zanemarivali" kulturološko-gospodarska zbivanja. To što Ljudevit podiže grad na strmom brdu ipak je pokazatelj konjunktura (194). - Doista mi nije jasna veza između eventualne konjunktura i podizanja utvrde u ratnim vremenima, kao što mi nije jasna ni opaska da su

³⁵ Nejasno je zbog čega se autor, kada već želi povući tu krivu paralelu, ne poziva na moj članak Trgovina radnom snagom (kao u bilj. 14) kao obrazloženje trgovine robljem u razvijenom srednjem vijeku.

kroničari "dijelom" zanemarivali kulturološko-gospodarska zbivanja. Ta kakve su to ranosrednjovjekovne kronike u kojima se imalo sustavnije bilježe gospodarski uspjesi? Uostalom, što su kulturološka zbivanja? Misli li autor na kulturna zbivanja? Ako da, onda kakva? Što uopće podrazumijeva pod kulturom? Tzv. visoku kulturu, pučku kulturu ili cjelovitost ljudskog ponašanja? Što su od toga kroničari zanemarivali?

Kako I. G. može vjerovati u autentičnost dubrovačke legende o Orlandu koji je 783. pobijedio arapsku mornaricu, kada je to očito odjek priče o Rolandu (205)?

Kako se ostatak natpisa "...primir..." s Kapitula kod Knina može povezati s imenom Trpimir (222)?

I. G. tvrdi da u 10. st. dolazi do zastoja u gradnji, jer ne postoji ni jedan sigurnije datirani spomenik sve do oltarne pregrade iz Kapitula kod Knina (224). Diskusiju o sigurnosti datiranja gradnji prepuštam povjesničarima umjetnosti i arheolozima. Htio bih samo istaknuti da spomenuta oltarna pregrada nije datirana, ali da zato nadgrobni natpis kraljice Jelene jest, pa bi se valjalo pozivati na njega, tim više što je vezan uz i inače dobro dokumentiranu gradnju mauzoleja na Otoku.

I. G. se na str. 228. poziva na rečenicu iz Trpimirove darovnice u kojoj se kaže da splitska Crkva ima jurisdikciju do Dunava i po cijeloj Hrvatskoj, što mu služi kao dokaz da je država potpomagala Crkvu. Na str. 267, međutim, za istu rečenicu kaže da je to vjerojatno hvalisanje splitskih sastavljača isprave iz 12. st. i da ga ne treba prihvaćati zdravo za gotovo. No, s druge strane, ponovo navodi da su te granice karakteristične za kraljevstvo Hrvata u 9. st. - To je samo još jedan primjer površnog i proizvoljnog upotrebljavanja izvora prema kojemu autor nije izgradio nikakav stav.

I. G. na nekoliko mjesta koristi citate iz Starog zavjeta kako bi povukao paralele s razvojem u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Doista nije jasno čemu bi to trebalo služiti i kako se metodički može opravdati takve usporedbe?

I. G. tvrdi da su iz Furlanije u Hrvatsku stizali mnogi misionari (236). Koji su to misionari i gdje se spominju? Otkuda znamo da ih je bilo mnogo, kada izvori o tome šute?

Prema I. G., "... jer su pojava i djelovanje i Gottschalka i Martina na sličan način mogle utjecati na društvena zbivanja - oni su značajno pridonosili ugledu kršćanstva, ako i nisu sami krstili." jest argument da i djelovanje svetog čovjeka Martina treba staviti oko 850., a ne oko 930., kako se to uvriježilo u historiografiji (236). To ga ne smeta da, u skladu sa svojim već češće dokumentiranim odnosom prema izvoru, podatak iz DAI o Martinu upotrijebi u dokazivanju vladarske genealogije (Tomislav - Trpimir - Krešimir) u 10. st. (248).

I. G. pretpostavlja da su hrvatski vladari dobivali kršćanska imena kad je proces teokratizacije vlasti u Hrvatskoj toliko napredovao da je vladar postao glavni zaštitnik Crkve, pa mu je ona nadjenula ime. Kada je komunicirao s laicima, koristio je narodno ime, a kada je vršio crkvene funkcije, nosio je kršćansko ime (239). Za to ne iznosi nijedan argument, što je razumljivo, jer i ne postoje. Proučavanje sustava nadijevanja imena u srednjem vijeku vrlo je složen posao, a da bi mu se moglo prići ovako površno.³⁶

Da je Hrvatsku zahvatio novi val pobožnosti u 9. st. dokazuje I. G. uz pomoć češke priče o kraljeviću i pustinjaku Ivanu (240). Iz toga izvodi zaključak kako je postojala mogućnost "da novopokršteni Hrvati odlaze u udaljene krajeve u potrazi za mirom i samoćom, potrebnima za kontemplaciju." Dalje dokazuje

³⁶ Vidi o toj problematici prikaz projekta koji se već više godina odvija u Francuskoj i nekim drugim europskim zemljama: M. Bourin, *Ein europäisches Projekt zur Erforschung der mittelalterlichen Ursprünge moderner Namengebung* (10. bis 13. Jahrhundert), u: Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters, ur. D. Geuenich i O. G. Oexle (Göttingen: Vandhoeck & Ruprecht 1994.), 361-371. (Prikaz ove knjige donosim u OTVM 2, br. 2 (1994).

novu pobožnost time što prior Andrija oslobađa serve za spas svoje duše, a i u ugovoru Mlečana i Kopra 932. spominje se pružanje pomoći za spas. Spominjanje takvih formula, čak i ako su neiskrene i samo plod puke pravno-teološke forme, pokazuje, po mišljenju I. G., da su "Hrvati u 9. i 10. st. uistinu držali do kršćanskih zasada." (241). Upotrebu koparsko-mletačkog ugovora opravdava time što Kopar pripada "kulturnom okolišu Hrvatske", te da su Koprani razmišljali na sličan način kao "stanovnici hrvatskih gradova, pa onda i Hrvati općenito" (241). - Uz ove tvrdnje treba postaviti samo nekoliko pitanja: Zar su doista Hrvati morali odlaziti kontemplirati u Češku, pokraj toliko nenaseljenih krajeva u samoj Hrvatskoj? Ima li kraljević Ivan ikakve veze s Hrvatima iz Hrvatske, ili njegovu domovinu valja tražiti među češkim Hrvatima? Nije li spas duše stalno nastojanje kršćana, a ne neka nova pojava u 10. st.? Zar nema razlike u razmišljanju stanovnika gradova i sela, pa se razmišljanje stanovnika Kopra može upotrijebiti kao ilustracija razmišljanja hrvatskih seljaka u, primjerice, porječju Vrbasa ili na Kosovu polju?

Prilikom rasprave o diplomatskim karakteristikama dokumenta, I. G. se poziva na sveučilišni udžbenik J. Stipišića (245). - Bez obzira na moje visoko mišljenje o Stipišićevoj knjizi, držim nedopustivim da se u djelu koje želi biti sintezom hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti o ovako važnim i spornim pitanjima čitatelje izvještava na temelju sveučilišnog udžbenika, kao da o tome ne postoji bogata specijalistička literatura, kako u našoj, tako i u inozemnoj historiografiji.

I. G. izvodi zaključke o intenzitetu pokrštavanja iz nepostojanja papinske korespondencije s hrvatskim vladarima između Branimira i Tomislava (260).- Pri tome se uopće ne pita je li papinska korespondencija za to razdoblje sačuvana ili ne.³⁷

I. G. tvrdi da se među novim kršćanima u Branimirovo doba širi i hrvatsko ime, što pokazuje ubrzano odvijanje procesa etnogeneze (261). O širenju hrvatskog imena svjedoče i mjesta na kojima su nađeni natpisi s Branimirovim imenom (262, 266-267). Poznato je da se hrvatsko ime javlja na samo jednom natpisu s Branimirovim imenom (onom iz Šopota kod Benkovca), a da se na jednome javlja ime Slavena (Nin). Kako onda Branimirovi natpisi svjedoče o širenju hrvatskog imena? Koji su to izvori koji govore o prihvaćanju hrvatskog imena od strane novih kršćana u Branimirovo vrijeme? Kakvim se to mehanizmima hrvatsko ime širi zajedno s kršćanstvom i na koga? Jesu li se pokrštavali samo Slaveni, koji prije nisu bili Hrvati ili su Hrvati prihvaćali hrvatsko ime tek nakon pokrštavanja?

I. G.: "Samostalnost su, barem u teoretskom smislu, hrvatski knezovi iskazivali već od Trpimira, stavljajući sebe u poseban odnos prema Bogu, u kojem hrvatski vladar s Bogom komunicira bez ikakvih svjetovnih posrednika." (269). - Upravo Trpimir nije u teoretskom smislu iskazivao samostalnost, jer u ispravi priznaje vrhovništvo italčkog kralja, ali ju je iskazivao konkretno. No, u ovom nas navodu posebno zanima, na kojoj se to građi temelji tvrdnja o načinu kojim je hrvatski vladar komunicirao s Bogom? O tome, naravno, nema nikakvih izvora.

I. G. se koristi Tominim opisom zbivanja u 11. st. i lociranjem glagoljice na Krk, da bi dokazao kako se glagoljica i u 10. st. tamo širila (280). - Osim što je ovakvo korištenje izvora nastalog u 13. st., a koji govori o 11. st., za zbivanja u 10. st. metodički pogrešno, autor uopće ne citira ništa od prebogat literature o problemu širenja glagoljice u vrijeme splitskih sabora.³⁸

³⁷ O tome B. Schimmelpfennig, *Das Papsttum. Grundzüge seiner Geschichte von der Antike bis zur Renaissance* (Darmstadt 1988.), 122.

³⁸ Na većinu te literature upozoravam u Budak, *Prva stoljeća*, 96-98, 128-135 i 159-198.

Ako I. G. misli da se uz pomoć Konstantina Porfirogeneta i njegove priče o tome kako se dio Hrvata odvojio i zavladao Ilirikom i Panonijom može dokazivati hrvatstvo ranosrednjovjekovne Slavonije, onda time dokazuje i srpstvo istočnojadranskih sklavinija (neretvanske i ostalih), kao i Bosne (284). Po mom sudu, takav je pristup Konstantinu pogrešan, jer Konstantin pretvara političke kategorije svog vremena u etničke, pa vlast Hrvata u prvoj polovici 10. st. nad dijelovima Panonije i Ilirika (ma što to bilo) tumači etničkim vezama, kao što i vlast Srba nad sklavinijama objašnjava na isti način.³⁹

Smije li se, poput I. G., čitavu koncepciju tobožnje tipične hrvatske taktike iznenadnih napada graditi na temelju vijesti o porazu Bugara pod Alogoboturom (291)? - Mora se pretpostaviti da je takvo objašnjenje možda samo bugarska isprika za poraz. Uostalom, koje se to vojske ne služe iznenađenjem i po čemu bi ta taktika bila tipična za Hrvate?

I. G. zaključuje po nalazu pozlaćenih ostruga iz Biskupije da je biti konjanikom bila privilegija sama po sebi (292), a iz vijesti o gubicima Ljudevitove vojske u Hrvatskoj zaključuje o odnosu broja konjanika i pješaka (292). - Jasno je da su pozlaćene ostruge pripadale dostojanstveniku, te one ne dokazuju općenitiji povlašteni položaj konjanika. Razumljivo je da su samo bogatiji ljudi bili konjanici (zbog skuplje ratničke opreme - ukoliko nije čitava zajednica o svom trošku opremala i slala u rat jednog ili više konjanika), ali oni zbog toga nisu bili povlašteni. Iz vijesti o Ljudevitovim gubicima, zapisanoj u dalekom središtu franačkog carstva, ne može se ništa zaključiti o stvarnom odnosu broja konjanika i pješaka u ranosrednjovjekovnoj vojsci, pogotovo ne u Hrvatskoj (nego možda u Slavoniji).

I. G. Bornine pretorijance proglašava njegovom vojskom, iako je iz izvora jasno da je riječ samo o jezgri vojske koja ostaje uz njega dok ga drugi napuštaju (294). Izjednačava Borninu i Zvonimirovu vojsku (u ratu protiv Karantanaca), iako Zvonimir ratuje i uz pomoć ugarskih vojnika (295), a i društvena se osnova ratovanja valjda kroz dva i pol stoljeća promijenila.

Zvonimirove insignije, što ih dobiva od pape, ne mogu se koristiti za opisivanje vojničke opreme u Hrvatskoj, kako to čini I. G. (295), pogotovo ne u 10. st. Insignije su oznake vlasti i podložnosti, a ne stvarna ratnička oprema. Osim toga, poslone su iz Italije, a nisu odabrane u Hrvatskoj, pa bi u najboljem slučaju mogle poslužiti kao ilustracija vojničke opreme na suprotnoj jadranskoj obali.

Dolazak Bugarina Penča u Hrvatsku I. G. koristi kao dokaz uobičajenosti migracija s istoka prema Hrvatskoj (296). - Čak i ako zanemarimo činjenicu da su isprave Penča i Plesa falsifikati, primjer jednog političkog bjegunca ne govori nam ništa o učestalosti migracija, jer s tom pojavom nema veze.

Ulomak iz zapisnika sabora 925. ne glasi "proceres Serborum", kako navodi I. G., nego ga je tako u Documenta nadopunio Rački (296). Autor je bio dužan upozoriti i na drugačija čitanja, pogotovo kad je riječ o tako važnom pitanju, a izvor citirati u autentičnom obliku (proceres urborum).

Tvrđnja I. G. da hrvatskim vladarima nije bilo "posebno važno kako ih oslovljavaju strani autoriteti u svojim pismima" (301) doista je začuđujuća. Na čemu se temelji ovakvo autorovo mišljenje? Do takvih se ocjena može doći samo ako se ne poznaje problematika ranosrednjovjekovnih titulatura, inače dobro razrađena u europskoj medievistici.⁴⁰

Iako je I. G. ranije ustvrdio da je pokrštavanje u vrijeme Branimira završeno (260), jer se kasnije ne spominje, ipak na str. 303, govoreći o krizi

³⁹ N. Budak, *Die südslawischen Ethnogenesis an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter*, u: Typen der Ethnogenesis unter besonderer Berücksichtigung der Bayern, ur. H. Wolfram i W. Pohl (Beč 1990.), 1. dio, 129-136.

⁴⁰ H. Wolfram, *Intitulatio I* (MIÖG, Ergänzungsband XXI, 1984.); II (XXIV, 1973.) i III (XXIX, 1988.).

poslije Tomislava, tvrdi da je jedan od njenih uzroka i "povećan napor u pokrštavanju". - Na čemu se zasniva tvrdnja o bilo kakvom pokrštavanju u prvoj polovici 10. st.?

I. G. spominje da su Bosni bili banovi u 11. st. kada je ona bila u vlasti Hrvatske, ali ne navodi ni jedan izvor (306). Dokaz hrvatskoj vlasti u Bosni traži u LJPD, proglašavajući ime Krešimira II autentičnim (ne objašnjava kako to da mu je otac bio Tišemir?), a podatke iz LJPD "nedvojbene vrijednosti" (308). No, na str. 30 tvrdi da vjerodostojnost DAI treba pretpostaviti onoj LJPD. Kako to da su onda podaci iz LJPD izvan sumnje baš kada je riječ o hrvatskoj vlasti u Bosni?

I. G.: "Vjerojatno su se i neki od prodanih robova iz Sklavinija dobro snašli u udaljenim zemljama, pa ako je u njihove stare domovine uspjevala stići poneka vijest o tome (a vjerojatno jest), onda je odlazak prema tim zemljama za ponekog Hrvata (Slavena) mogao izgledati i mogućnost da krene u bolji život." (312). - Ovakvo je pisanje, zasnovano na sasvim proizvoljnim (i neuvjerljivim) pretpostavkama doista teško komentirati. Ne mogu se oteći dojmu da je autor ovdje jednostavno preslikao naše "gastarbajterske" probleme u rani srednji vijek. Ako takvi odnosi donekle mogu biti zamislivi u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, teško ih je prenositi u ranija stoljeća.

I. G.: "Može se pretpostaviti da su se (Židovi - op. N. B.) iz Salone vrlo rano preselili u Dioklecijanovu palaču, pa bi prema tome solinsko-splitska židovska zajednica očuvala kontinuitet od antičkog vremena pa sve do kasnog srednjeg vijeka." (314). - To je još jedan primjer zaključivanja na temelju neargumentirane pretpostavke: može se pretpostaviti... pa bi prema tome...

I. G.: "Dopušteno je pretpostaviti kako je ranosrednjovjekovnim Hrvatima idealna obitelj bila ona koja ih je, po narodnoj predaji, predvodila u vrijeme seobe, jer je ta predaja vrlo vjerojatno živjela u puku, ili barem u njegovim obrazovanijim dijelovima; bila je to priča o petoro braće i dvije sestre. Neki drugi narodi u svojim origo gentis nemaju tako brojne rodonačelnike: Noa ima 3 sina od kojih potječu svi narodi..." (320). - Takvo zaključivanje upravo nije dopušteno, jer se ne zasniva ni na kakvim argumentima, osim pretpostavci koja nas ne može daleko odvesti. Ako je to slika idealne hrvatske obitelji, moramo se zapitati što je s roditeljima, djecom, suprugama, djedovima i bakama? Zar se idealna obitelj sastojala samo od braće i sestara? Mitološko objašnjenje porijekla Hrvata ne može se koristiti za opisivanje realnosti. U literaturi je već istaknuto mišljenje da su dvije sestre dodane kao sredstvo legitimiranja dvaju plemena što su kasnije pristupila hrvatskom savezu.⁴¹ Ako se I. G. s tim ne slaže, morao bi iznijeti argumente protiv Pohlove teze.

Drugi dokaz za I. G.-a za hrvatsku obitelj s mnogo djece je podatak iz falsificirane isprave Bugarina Penča o njegovoj obitelji (320-321). Isto je i falsificiranom ispravom Bugarina Plesa (355). - Očito je da se falsificirane isprave moraju koristiti s više opreza. No, i bez obzira na to, riječ je o bugarskim, a ne hrvatskim obiteljskim strukturama, pa su ti podaci doista neupotrebljivi.

I. G.: "Uopće nije sporno da je svatko želio imati mnogo djece..." (321). - Na kakvoj se vrsti statistike zasniva ova tvrdnja? Otkuda znamo da su ljudi onog vremena htjeli imati mnogo djece? Čak ne znamo jesu li ih imali, a kamoli kakve su im bile želje.

I. G.: "Da je Petar Krešimir imao još braće, vjerojatno bi o njima ostao kakav zapis." (322). - Ta bi tvrdnja mogla stajati kada bismo znali da o svoj braći svih ostalih hrvatskih kraljeva imamo neki zapis. Kako to nije slučaj, ne vidim zašto bi baš o eventualnom drugom Krešimirovu bratu morala ostati neka

⁴¹ W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.* (München 1988.), 265.

vijest? I. G. uopće vrlo lako pretpostavlja da su srednjovjekovni izvori morali zabilježiti baš ono što njemu odgovara.

Naoko dobra ideja o analizi grobalja kako bi se došlo do podataka o demografskoj strukturi Hrvatske dvojbeno je tako dugo dok se ne potvrdi da je prilikom istraživanja grobalja, a na kojima se zasniva Goldsteinova teza (322-326), doista pažljivo evidentirana spolna struktura pokojnika, te da su istaživanja provedena na svakom lokalitetu do kraja. U protivnom, statistika je nepravilna i dovodi do krivih zaključaka. No, o tome će se morati svakako izjasniti arheolozi.

Prema tome što u zapisu o predaji malog Zlobe u roblje njegov otac ne iskazuje nikakve loše osjećaje, ne može se zaključivati, kako to čini I. G., o odnosu roditelja prema djeci u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (325).⁴² Jednaki je argument i Tomina tvrdnja o cviljenju Dabralove djece u episkopiju (326), jer ona nije izazvana njegovom antipatijom prema djeci, već činjenicom da Dabral kao biskup živi oženjen i s obitelji.

I. G. misli da pojava kamenih natpisa u vrijeme Jelene i Držislava svjedoči o izlasku Hrvatske iz krize (332). - Argumentiranje pojavom ili nedostatkom kamenih natpisa u 10. st. samo je djelomično točno, jer je zapadna Europa zahvaćena u 10. st. sveopćom stagnacijom pismenosti. Nakon razdoblja karolinške renesanse, a s rasapom njihova carstva i pritiscima Normana, Arapa i Mađara, pisana se kultura opet povlači pred usmenom. Raznovrsna pismenost 9. st. reducira se na svega nekoliko vrsta, među kojima se opsežnošću posebice ističu nekrolozi. Metodički bi bilo ispravno prvo ispitati ima li među tom općeuropskom pojavom i razvojem u Hrvatskoj neke veze, a tek onda pomišljati na neku specifično hrvatsku krizu.⁴³

Za eparha tvrdi I. G. da je u 10. st. bio činovnik vrlo visokog ranga, "ali u slučaju Držislava nije (titula eparha - op. N. B.) mogla nikako značiti više od počasne titule" (335). - Iako sam naglašava važnost titule, bez argumenata joj odriče isto značenje u slučaju Držislava, samo da bi mogao ustrajati na tezi N. Klaić da hrvatski vladari do Zvonimira nisu vladali Dalmacijom. Pri tom zaboravlja na svoje mišljenje kako je Svetoslav imao neke ovlasti nad Dalmacijom (349).

Isti je cilj vodio I. G. u ocjeni isprava kralja Zvonimira, u kojima se samo iznimno spominje bizantski car, a koje trebaju svjedočiti o vlasti hrvatskih vladara u (da li cijeloj?) Dalmaciji. To isto, međutim, ne vrijedi u Goldsteinovoj interpretaciji i za isprave Petra Krešimira (349). Uopće, nikakvi dokazi nisu mu dovoljno dobri za dokazivanje hrvatske vlasti nad Dalmacijom, ali zato bez iznošenja argumenata, tvrdi da lokalni moćnici i u Dalmaciji nisu dopuštali ni hrvatskoj, ni bizantskoj vlasti da se konsolidiraju (351).

Za I. G. je dokaz većeg kolanja novca izricanje kazni u zlatnicima u nekim ispravama 11. st., "a ne u robi, kako bi bilo normalnije u prethodnim stoljećima" (378-379). - Kako znamo što bi bilo normalnije u ranijim razdobljima, kada za to nemamo izvora? Normalnije, kao i logičnije, jesu kategorije kojima povjesničar ne smije baratati bez potkrijepe u izvorima.

Gradnja katedrale u Zagrebu po I. G. svjedoči o širenju konjunktura i u panonske prostore (385), pa se stječe dojam da se konjunktura širi iz Dalmacije, kao da gradnja katedrale nije bila ugarska investicija.

⁴² Primjer Goldsteinove brzopletosti, a u vezi s dječakom Zlobom, nalazimo i u njegovom intervjuu danom novinarki Globusa (br. 230. od 5. 5. 1995., 57). Goldstein navodi kako je Petar Crni dao svog malog serva Zlobu na zlatarski nauk u Antiohiju. Očito je pobrkao vijest o tome da Petar Crni daje Zlobu na školovanje s viješću Tome Arhidakona o splitskom nadbiskupu Lovri koji šalje jednog svog serva na zlatarski nauk u Antiohiju (Documenta, 446).

⁴³ H. Keller, Vom "heiligen Buch" zur "Buchführung". Lebensfunktionen der Schrift im Mittelalter, *Frühmittelalterliche Studien* 26 (1992.), 1-31; G. Althoff, Zur Verschriftlichung von Memoria in Krisenzeiten, u: Geuenich - Oexle, (kao u bilj. 36), 56-73.

Ako manjak informacija u vrijeme Zvonimira I. G. tumači vještom hrvatskom politikom koja je uspjela izbjeći sve ratne opasnosti (404), zašto tako ne tumači manjak informacija u 10. st. (21)? Zašto ista pojava u 10. st. znači krizu, a u 11. st. konsolidaciju?

Kako bi o općoj razini obrazovanosti u 11. st. mogla svjedočiti *Hrvatska redakcija* LJPD (418), kada je ona napisana barem tri stoljeća kasnije?

Za I. G. je dokaz pomaka prema intenzivnijem zapisivanju u 11. st. upravo uspostavljanje točne kronologije splitskih nadbiskupa (419). - Nisu li puno bolja svjedočanstva razvoja pismenosti u 11. st. kameni natpisi, prvi kartulari i brojne isprave?

I. G. navodi jedan paški primjer nesnalaženja u dekadskom sustavu arapskih brojni u 18. st. kao analogni dokaz za nesnalaženje s rimskim brojkama u 9. st. (424). - Kakve veze imaju te dvije pojave u različito vrijeme i vezane uz različita pisma? Isto vrijedi i za upotrebu Tomina poznavanja svijeta u 13. st. kao argumenta za hrvatsko poznavanje svijeta u ranom srednjem vijeku (426). To, kako smo već vidjeli, nisu usamljeni primjeri Goldsteinova postupka da argumentaciju ne pronalazi samo u zemljopisno udaljenim krajevima, nego i u vremenski udaljenim razdobljima, što s obrađivanom problematikom nemaju veze.

Na temelju toga što Petrinja dobiva povlastice u 13. st. I. G. pretpostavlja da su ona i druge varoši postojale i u ranijim stoljećima (445). - Ovako olako i površno pretpostavljanje o razvoju slavonskih gradova, usprkos obimnoj literaturi o toj temi (a na koju se autor, kako sam već istaknuo, ne poziva) doista je nedopustivo, čak i kada tematski nije vezano uz bit ove knjige. I. G. bi mogao znati da ponekad privilegiji prethode stvaranju grada, a ponekad se dodjeljuju građanima odmah po doseljavanju. Od slavonskih su gradova tek Zagreb i možda Varaždin postojali već u 12. st., a ostali su mlađi.⁴⁴

Veliki broj metodičkih grešaka ponovo pokazuje da autor znanstvenom radu pristupa površno i neoprezno. Po znanost je najopasnija njegova navika da tamo gdje nema izvora izmišlja, a onda na temelju takvih fikcija izvodi daljnje zaključke. Neupućenom se čitatelju tako može učiniti da je Goldsteinu uspjelo otvoriti čitav niz dosada neobrađenih tema, pa čak i riješiti niz problema, dok je pri tome, zapravo, riječ o znanstvenoj fantastici.

3. NEPOZNAVANJE I NENAVOĐENJE LITERATURE

U vrijeme ogromne produkcije ne samo strane, nego i domaće historiografije, nemoguće je očekivati da autoru koji se posvećuje ovako obimnoj temi kao što je hrvatsko rano srednjovjekovlje ne promakne pokoji rad važan za njegovo istraživanje. Premda je, osim toga, jasno da se u sintezi ne može očekivati navođenje svih radova o nekom problemu, ipak je nedopustivo zaobilaziti recentnu literaturu, pogotovo onu koja je relevantna za određeni problem. Kod I. G. je to, na žalost, prečest slučaj.

Autor se poziva na R. Katičića tvrdeći da je iranska teorija o porijeklu Hrvata najmanje nevjerojatna (25), iako Katičić jasno piše da su "od svih dosada predloženih etimologija hrvatskog imena one što pretpostavljaju njegovo iransko podrijetlo najmanje nevjerojatne."⁴⁵ Etimologija imena sasvim je nešto drugo od porijekla naroda, o čemu se pak Katičić ne izjašnjava, što pokazuje da I. G. ne koristi pažljivo literaturu kojom se služi.

Tvrđnja I. G. da su Hrvati najkasnije u 9. st. protegnuli granicu u Srijem i do Dunava zasniva se na podatku Nikite Honijata iz 12. st. da se kraj između

⁴⁴ N. Budak, *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku* (Zagreb-Koprivnica 1994.) i tamo navedena druga literatura.

⁴⁵ R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka* (Split: Književni krug 1993), 262.

Save i Dunava naziva Frankohorion. Po mišljenju Goldsteina to znači da su Franci ovladali tim krajem preko svog slavenskog, što znači hrvatskog namjesnika (32, 159-160). Autor ne poznaje rad Etienne Németha u kojemu ovaj dokazuje da je ime Frankohorion poteklo od francuskih (valonskih) doseljenika u 12. st., a da nema veze s franačkim (pa dakle ni hrvatskim) osvajanjem Srijema.⁴⁶

Poglavlje "U osvjet pisane povijesti - Iliri, Kelti, Grci" (50-51) nije popraćeno nijednom bilješkom, odnosno navođenjem literature. Slično je i s poglavljem o dolasku Rimljana i rimskoj upravi u Dalmaciji i Panoniji (51-55), gdje se navodi za tu temu literatura sporedne važnosti (primjerice, I. Mužić, *Podrijetlo i pravjera Hrvata* /Split 1991/ i prilozi iz polemike Mužić-Katičić). Šišićevu *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara* (Zagreb 1925, ²1990), jedini sustavni pregled ovog razdoblja, ne citira niti u poglavlju o *ostrogotskoj vlasti* (61), iako navodi njegov Priručnik izvora hrvatske historije (Zagreb 1914).

Raspravljajući o porijeklu i doseljenju Hrvata na krajnje lapidaran način (76-92), između ostalog uopće ne spominje knjigu W. Pohla o Avarima⁴⁷ i poglavlje koje se odnosi na etnogenezu Hrvata (261-282), iako ovu knjigu inače citira. Dapače, ne koristi je ni pri opisu avarsko-franačkog rata (142). Rabi je krivo (84) kada Pohla želi prikazati kao jednog od autora koji nastoje dokazati vlast Avara duboko u Dalmaciji, iako to Pohl nigdje ne ističe. U navedenom ulomku o podrijetlu Hrvata ne služi se ni mojom raspravom o južnoslavenskim etnogenezama, a jednako postupa i kada govori o formiranju etnogenetskih jezgri na istočnom Jadranu (196).⁴⁸

Kada piše o Begovači (107), ne koristi raspravu Nikole Jakšića o tom lokalitetu, iako je inače citira.⁴⁹ I. G. ne zna ni za Jakšićevu tezu o razlozima pojave Kolomanova nakita u Hrvatskoj, iznesenu u istoj raspravi, a važnu za tumačenje prilika u vrijeme Kolomanove krunidbe (447).

Tezu o postupnom napuštanju Salone I. G. pripisuje Željku Rapaniću (118), iako je o njoj prvi pisao Mate Suić.⁵⁰ Autor uopće ne spominje nadbiskupa Teodora, prema *Historia salonitana maior* posljednjeg salonitanskog nadbiskupa, koji je poginuo prilikom napada na Salonu, što je bitan argument u raspravi o sudbini dalmatinske metropole.⁵¹

I. G. uopće ne koristi knjigu E. Marina, *Starokršćanska Salona* (Zagreb 1988), iako je u njoj dotaknut niz pitanja kojima se Goldstein inače bavi.

I. G. ne poznaje niti knjigu Harald Krahwinklera,⁵² iako je ona bitan doprinos razumijevanju Rižanskog placita i prilika na sjeverozapadnim granicama Hrvatske. Jednako tako ne koristi radove H. Wolframa,⁵³ jednog od vodećih europskih stručnjaka za rani srednji vijek, u kojima se raspravlja ne samo o bitnim problemima općeeuropskog razvoja, nego i o specifičnim pitanjima hrvatske povijesti, kao što je primjerice ustanak kneza Ljudevita.

I. G. tvrdi da po kriterijima koji su općenito prihvaćeni za rani srednji vijek, grada u primorskim krajevima Hrvatske nije bilo barem do 11. stoljeća, a u kontinentalnom dijelu, u Slavoniji, sve otprilike do 13. stoljeća, pa možda čak i kasnije (172). Kao potkrepu svojoj tvrdnji navodi Le Goffa i Mumforda, premda je literatura u kojoj se diskutira o tome što je grad i koje su njegove

⁴⁶ E. Németh, *Les colonies françaises de Hongrie* (Szeged 1936). Slično razmišlja i Karl Schünemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert* (Berlin-Leipzig 1923), 94-96, samo što koloniste u 11. i 12. st. drži Nijemcima.

⁴⁷ Vidi bilj. 41.

⁴⁸ Vidi bilj. 39.

⁴⁹ N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, *Diadora* 11 (1989), 424-429.

⁵⁰ M. Suić, *Nova post vetera - ponovni pad Salone*, *Mogućnosti* 3-4 (1988), 328-335.

⁵¹ O njemu je pisao N. Jakšić, *Predromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora u Bolu na Braču*, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji* 25 (1985).

⁵² H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter* (Beč-Köln-Weimar 1992).

⁵³ H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Beč-Köln-Graz 1979); *Die Geburt Mitteleuropas* (Beč-Berlin 1987); *The Image of Central Europe in Constantine VII. Porphyrogenitus*, u: *Constantine VII. Porphyrogenitus and his Age*, Second International Byzantine Conference /Delphi 1987/ (Atena 1989).

značajke izuzetno obimna, te daleko nadmašuje sve što su o tome pisali spomenuti autori.⁵⁴ Uostalom, doista je nejasno kojim bi se to terminom trebao označiti primjerice Zagreb u 13. st., ako nije bio grad? Takva je autorova konstatacija samo još jedan pokazatelj njegovog površnog pristupa problemima, bez oslanjanja na relevantnu literaturu. Na str. 174 ipak prihvaća postojanje ranosrednjovjekovnih gradova, a da ne objašnjava zašto se sada ne slaže s Mumfordom i Le Goffom. Osim toga, I. G. ne razlikuje jasno gradove-naselja i gradove-utvrde (173-174). U istu kategoriju svrstava Split i županijska središta - kasta (175-176, 181). Na str. 181 konstatira da grada u današnjem smislu riječi nije bilo, pa je grad zapravo bio "utvrđeni grad" ili "zamak". Takva potpuna konfuzija u pojmovima posljedica je ponajprije nepoznavanja literature o urbanoj povijesti.⁵⁵

Kada I. G. govori o tome da je 846. Pribina dobio od Ludovika 100 selišta, tvrdi da je to kraj rijeke Vuke (194), ali ne navodi da je to mišljenje preuzeo od N. Klaić, a i ona je samo slijedila Lj. Hauptmanna.⁵⁶

Kada govori o autentičnosti Trpimirove darovnice (197), I. G. ne navodi moj članak u kojem sam na temelju analize imena serva iznio još jedan argument u prilog njenoj autentičnosti.⁵⁷

Tumačeći prikaz drva života na jelenjim parošcima, ne služi se Smiljanićevim i Sambunjakovim tekstom (232).⁵⁸

Pišući o počecima Zagreba, ne navodi moj tekst iz kataloga izložbe o Zlatnoj buli, a u kojem iznosim sasvim novu sliku razvoja i najstarije povijesti Gradeca (288).⁵⁹

U raspravljanju o tzv. Duvanjskom saboru (298-299) ne navodi rad Ludwiga Steindorffa u kojemu je ovaj, pored ostalog, iznio vrlo dobar prijedlog za ubikaciju tobožnjeg sabora u blizini Podgorice u Crnoj Gori.⁶⁰

Pišući o robovima (309-314) I. G. ne navodi moje tekstove o istoj temi, a dobar dio mojih mišljenja, ne citirajući odakle ih preuzima, prikazuje kao svoja. Citira me samo onda kada donosim izvore, ali pri tom citira i korišteni izvor.⁶¹

U poglavlju o položaju žene I. G. ne koristi ništa od ogromne europske i američke literature koja postoji o položaju žene u srednjem vijeku (314-320).⁶² U istome poglavlju govori o postojanju zadruga u Hrvatskoj (316), iako se diskusija o postanku zadruga tek vodi, pa se niti ne zna kada je nastala, niti gdje su joj korijeni. Pri tome čak tvrdi da je žena u zadrugi posve ravnopravna, a na str. 355 ističe da je zadruga, horizontalno i vertikalno složena, bila temeljem socijalne strukture hrvatske države. Poznavanje elementarne literature o zadrugama upozorilo bi autora da su zadruga patrijarhalno konstituirane, te ne

⁵⁴ Samo mali dio te literature naveden je u mojoj knjizi *Gradovi varaždinske županije* (vidi bilj. 44), 14-20. Do kojih je razmjera narasla literatura o urbanoj povijesti (pa onda i o njenom medievističkom fragmentu) vidi se i u *Bibliographie zur deutschen historischen Städteforschung*, sv. I, ur. Brigitte Schröder i Heinz Stoob, Städteforschung B/1 (Köln-Bec: Böhlau 1986), 23-40, gdje je navedeno oko 350 naslova posvećenih u velikoj mjeri analizi pojma grada. Uostalom, može li se o srednjovjekovnom gradu raspravljati bez radova, primjerice, Edith Ennen, Henry Pirennea ili Heinza Stooba?

⁵⁵ Htio bih upozoriti samo na jednu sjajnu knjigu koja govori o ranosrednjovjekovnim gradovima, a koja je zbog komparativnosti pristupa i materijala vrlo zanimljiva za hrvatsku urbanu povijest: Richard Hodges i Brian Hobbey (ur.), *The Rebirth of Towns in the West AD 700-1050* (London 1988).

⁵⁶ N. Klaić, *Crice o Vukovaru u srednjem vijeku* (Vukovar 1983), 18-20 i tamo navedena literatura.

⁵⁷ N. Budak, *Hrvatska u doba Trpimira*, Kaštelanski zbornik 3 (1993), 58-63.

⁵⁸ F. Smiljanić-S. Sambunjak, *O besmrtnosti i svjetlosti kazuju kosti*, *Domesti* 15 (1982), br. 12, 67-76.

⁵⁹ Vidi bilj. 7.

⁶⁰ Vidi bilj. 12.

⁶¹ N. Budak, *Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 17 (1984), 4-34; isti, *Trgovina radnom snagom* (kao u bilj. 14); isti, *Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji*, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985), 255-268; isti, *Historografska primjena termina "servus" i "famulus"*, *Latina et Graeca* 25 (1985), 11-15.

⁶² Tom je području istraživanja posljednjih dvadesetak godina posvećeno toliko pažnje, da bi svaki pokušaj upozoravanja na literaturu u ovoj recenziji bio unaprijed promašen. Dovoljno je napomenuti da je isključivo ženskoj povijesti i suvremenosti posvećeno nekoliko časopisa.

može biti govora o ravnopravnosti žene (kao što žena u srednjovjekovnom društvu uopće nije bila ravnopravna), a što se tiče zadruga kao temelja socijalne strukture hrvatske države, to je autor morao zauzeti stav makar prema tezi Karla Kaserera da zadružna struktura ima svoje korijene u pastirskim društvima Albanije i Grčke, te da se otamo širila s nomadskim stočarima.⁶³ Ako se i ne slaže s Kaserom, morao bi iznijeti argumente u prilog svojoj tezi.

Pozivajući se na francusku literaturu, I. G. tvrdi da se Bogorodica u titulama crkava koristi intenzivnije tek od 13. stoljeća, iako se taj patrocinijski učestalo javlja već od 7. st. (318).⁶⁴

Kada govori o promjenama nastalim oko 1000. godine, I. G. postavlja pitanje koliko je od europskog oporavka došlo do Hrvatske, te konstatira da "neće biti lako odgovoriti na to pitanje, jer ga nitko od historičara do sada nije postavio, niti je iz tog aspekta proučavao izvore." (338), iako sam o tome pisao u članku o demografskom i društvenom razvoju otoka Raba. Isti tekst preskače i kada piše o demografiji (327), a isto tako i kada se bavi širenjem posjeda rapske crkve, pri čemu citira samo *Documenta*, zaboravljajući i radove N. Klaić (375).⁶⁵

Pišući o stvaranju dalmatinskih komuna, I. G. navodi Steindorffovu raspravu u *Starohrvatskoj prosvjeti*, ali ne i njegovu knjigu, koja je gotovo u cijelosti posvećena tom pitanju (362).⁶⁶

Kada piše o tribunima u dalmatinskim gradovima (363), navodi rasprave N. Klaić i L. Margetića u bilješki bez popratnog komentara, te tako stvara dojam kao da se slažu u mišljenjima, iako to nije slučaj.

I. G. tvrdi da se nitko do sada nije zaputio tragom zaključaka N. Klaić da je potrebno utvrditi jesu li diplomatski falsifikati ujedno i povijesni (373). Što je, međutim, s radovima O. Perić o Trpimirovoj darovnici i N. Jakšića o darovnici za Diklo? U oba se rada različitim metodološkim pristupom pokušava utvrditi historijska jezgra u ispravama što su označene kao diplomatski falsifikati.⁶⁷

Iako I. G. pridaje veliku pažnju kolanju novca i na prodoru bizantskih zlatnika u Hrvatsku gradi tezu o ponovnoj konjunkturi u 11. st. (377, 380), uopće ne navodi tekst N. Jakšića o romanatima i razlozima njihove učestale pojave, u kojemu Jakšić iznosi novo datiranje i predlaže drugačija tumačenja porijekla romanata u Hrvatskoj.⁶⁸

Raspravljajući o Kronici Ivana Arhidakona, I. G. ne navodi raspravu Mladena Švaba o toj temi (389).⁶⁹

Za objašnjavanje historiografske vrste "origo gentis" navodi udžbenik M. Gross o povijesnoj znanosti, a ne već spomenuta djela H. Wolframa ili R. Wenskusa, koji su na tom području najistaknutiji autoriteti (392). Kao što smo vidjeli, I. G. se uopće previše koristi visokoškolskim udžbenicima, umjesto da rabi specijalističku literaturu.

Na str. 396 I. G. tvrdi: "Međutim, u novijoj literaturi prevladalo je mišljenje po kojem neretvanska samostalnost u to doba nije dvojbena." Nipošto se ne

⁶³ K. Kaser, *Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats* (Beč-Köln-Weimar 1992).

⁶⁴ Schimmelpenninck (kao u bilji. 37), 70-75.

⁶⁵ N. Budak, *Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije otoka Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća*, Rapski zbornik (Zagreb 1987), 193-198; N. Klaić, *Rapski falsifikati*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru 1 (1955), 37-58. Ista je o tome pisala i u nekim drugim radovima.

⁶⁶ L. Steindorff, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert* (Köln-Beč 1984).

⁶⁷ O. Perić, *Jezični slojevi Trpimirove isprave, Živa antika* 34 (1984), br. 1-2, 165-170; N. Jakšić, *Draga sv. Krševana u Diklu o tisućoj objeltnici osnutka samostana*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 25 (1986), 205-228.

⁶⁸ N. Jakšić, *Solidus romanatus na istočnoj jadranskoj obali*, Starohrvatska prosvjeta 12 (1982), 173-184.

⁶⁹ M. Švab, *Prilog kritici odlomka "Kronologije", djela pripisivanog arhidakonu Goričkom Ivanu*, HZ 35 (1982), 119-160.

možemo složiti s tom tvrdnjom, jer niz autora i danas odbacuje to mišljenje,⁷⁰ a koliko mi je poznato, u novije ga je vrijeme zastupala uglavnom samo N. Klaić.

Kada raspravlja o dužnosnicima na hrvatskom dvoru (412), I. G. ne koristi knjigu I. Beuca, koji o tome opširno piše.⁷¹

Za tumačenje starih mjera i utega autor uopće ne koristi standardno djelo Milana Vlainca (423).⁷²

Kada tvrdi da je nakon smrti Stjepana II bilo očigledno legalno i legitimno rješenje da krunu preuzmu braća kraljice Jelene (434), I. G. zaboravlja na referat L. Margetića sa simpozija o kralju Zvonimiru, održanog 1989., u kojem je ovaj iznio tvrdnju da se preko ženskih rodbinskih veza nije moglo ostvariti nikakvo pravo na krunu. Valja istaći da i u mnogim drugim slučajevima I. G. koristi samo neke referate sa simpozija na kojima je bio nazočan, a koji još nisu objavljeni, dok druge prešućuje, iako su relevantni za njegova razmatranja.

Ograničeno sam se na izlaganje samo najupadljivijih primjera u kojima Goldstein zanemaruje kako domaću, tako i inozemnu literaturu. Sličnih bi moglo biti i mnogo više, ali prostor ne dozvoljava da navedem sve preskočene ili loše i površno korištene rasprave i knjige. Kako sam već istaknuo, današnja je historiografska produkcija dosegla takve razmjere da se od autora ovakve sinteze ne može očekivati da navede sve pisce koji su se bavili nekim segmentom hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti, kao ni one koji su pisali o nekim općeuropskim fenomenima. No, vidjeli smo da Goldstein ne navodi ključne i recentne radove. Osim toga, nerijetko se događa da neki rad citira u bilješci, ali ne prenosi mišljenje autora u tekstu, dok ponekad navodi tuđe rezultate bez citiranja rada iz kojeg su preuzeti. Moj je dojam da se u mnogočemu drži rezultata Nade Klaić, često ih preuzimajući i bez navođenja njenog autorstva.

4. KRIVO ZAKLJUČIVANJE

U ovom mi je odjeljku namjera ukazati na način na koji I. G. donosi zaključke. Ponekad je pri tom riječ o metodičkim promašajima (na što sam već dijelom upozorio), a ponekad o sasvim neshvatljivim zaključcima. Zbog toga ću jedan dio autorovih navoda popratiti kraćim komentarom, dok ću druge citate ostaviti bez primjedbi.

I

I. G.: "Jedan od primjera takvih poboljšanja (u konjunkturi 11. st. - op. N. B.) jest i sve veća važnost zemlje i njezino intenzivno kupovanje i darivanje (više se proizvodi i zemlja je dragocjena). Zahvaljujući tome intenzivira se trgovina kojom se bogate određeni slojevi stanovništva..." To dovodi do integracije sjevernih dijelova Dalmacije s Hrvatskom, a potom i "dalmatinskih dijelova Hrvatske s panonskima". (21) - Osim što je nejasno kako autor dokazuje rast važnosti zemlje u tradicionalno zemljoradničkom i stočarskom društvu u kojemu, kako sam kaže, nije došlo do porasta stanovništva, bilo bi zanimljivo znati kako se zahvaljujući tome intenzivira trgovina, odnosno kako to dovodi do integracije Hrvatske sa Slavonijom?

I. G.: "Napokon, dolazak ugarske dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine predstavlja prije svega izmjenu dinastija na vladarskom prijestolju,

⁷⁰ Primjerice: S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 3 (Zagreb 1975), 73-127; T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda* (Zagreb 1992), 41, izbjegava odgovor; I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb 1985), 61-73, odriče neovisnost neretvanske kneževine, a sličnog sam mišljenja i sam (Prva stoljeća Hrvatske), 59, 118-119.

⁷¹ Beuc (kao u bilj. 70), 45-60.

⁷² M. Vlainac, *Rečnik naših starih mera u toku vekova*, sv. 1-4 (Beograd 1961-1974).

koja je u suvremenoj Evropi bila uobičajena, a ne neki katastrofični prijelaz iz hrvatskog ranog u razvijeni srednji vijek." (21) - Ova ocjena, koja se zasniva na (prešućenoj) ocjeni N. Klaić,⁷³ u biti je netočna: u suvremenoj su Europi smjene dinastija bile uobičajene, ali su to bile smjene na prijestolju koje je ostajalo gdje je i prije bilo, dok se Arpadovići (osim možda Almoša) ne sele u Hrvatsku, nego vladaju njome iz Ugarske. To je bitna razlika koja je uvjetovala čitav kasniji razvoj srednjovjekovne Hrvatske u kojoj nije bilo nekog središta političke vlasti. Ocjenu dolaska Arpadovića I. G. završava odlomkom o tome da za Hrvatsku na kraju nije bila važna politička samostalnost, nego to da je bila poznata kao zemljopisni i politički entitet, te da su se pojedinci iz nje afirmirali na političkom, gospodarskom, kulturnom ili nekom drugom polju, a pogotovo u vrijeme humanizma (449). To dokazuje primjerom Istranina Hermana Dalmatina i time da su Bribirci doveli Anžuvince na ugarsko prijestolje. Potom slijedi kao primjer rječnik Fausta Vrančića i spominjanje Hrvatske u Danteovu "Raju" (450). Doista je nejasno kako se time može ocijeniti značenje dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje, pogotovo s obzirom na to da je humanizam u Hrvatsku došao davno nakon izumrća Arpadovića.

Autor bi ipak morao priznati da Kolomanovo stjecanje hrvatske krune nije bila tek smjena dinastije na hrvatskom prijestolju.

I. G.: "Činjenica da romanski jezik istočnojadranske obale ima više dijalekata (...) govori o slaboj međusobnoj jezičnoj komunikaciji, kao i o činjenici da su jezična, etnička i društvena situacija bile različite od sredine do sredine." (128). - Ovdje treba autora samo podsjetiti na činjenicu da se i u današnjoj Hrvatskoj koristi više dijalekata hrvatskog jezika, pa da čak i duž jadranske obale postoji više lokalnih govora, a da se iz toga ipak ne bi mogao izvoditi zaključak o slaboj komunikaciji ili različitoj etničkoj i društvenoj situaciji.

To što su svetog čovjeka Martina nosili na nosiljci, a ne vozili, služi Goldsteinu na više mjesta kao dokaz da u Hrvatskoj nije bilo cesta (163 i dr.). - Nošenje neke osobe na nosiljci svakako nije dokaz o postojanju ili nepostojanju cesta, jer je nosiljka ne samo prijevozno sredstvo, nego i statusni simbol. Jesu li patricije u baroknom Dubrovniku sluge pronosili ulicama samo zato jer se nisu mogli voziti u kolima, ili je tome razlog bio drugi?

I. G.: "S druge strane, i u samoj Hrvatskoj vlada takvo stanje kojem je teško moglo prevladati jedno zajedničko ime na širem prostoru - naime, sav se život i svi kontakti odvijaju između pripadnika uže zajednice, primjerice, roda, ili između pojedinih pripadnika susjednih rodova. Stoga nema ni potrebe da se oni služe svojim narodnim imenom, kada su svi Hrvati." (170). Ako su svi stanovnici Hrvatske (i Slavonije) Hrvati, tko su onda Slaveni koje I. G. stalno spominje? Kako možemo protumačiti osobno ime Hrvat (Hrvoje) ili toponim Hrvace, ako su svi stanovnici Hrvatske bili Hrvati? Napokon, kako se u Hrvatskoj sačuvalo hrvatsko ime, ako se njime nitko nije koristio?

I. G. je mišljenja da je, da bi se mogao opljačkati mletački brod, trebalo imati barem jednako tako velik i brz brod. Za gradnju takvog broda trebalo je novaca, te je trebalo na neki način imati uvjeta za "prvobitnu akumulaciju kapitala" (187). - Da su za pljačku mletačkih brodova dovoljne i male lađe, pokazali su već senjski uskoci. Drugo je pitanje, kada brodovi postaju tako veliki da je za njihovu gradnju potrebno akumulirati kapital? Nije li za gradnju malih brodova u ranom srednjem vijeku bilo važnije organizirati zainteresiranu grupu i iz šume donijeti drvo?

Goldsteinu je nejasno zašto se istarski stanovnici bune protiv dužnosti plovidbe do Ravene, Venecije i Dalmacije, kada im je to samo moglo koristiti i pomoći oporavku trgovačke djelatnosti u Istri (210)? - Možda Istrani nisu tako

⁷³ Klaić, *Povijest Hrvata*, n. dj., 537: "Prema tome, promjena dinastije nije nikakva katastrofa ili propast..."

jasno razumjeli koristi od prisilne plovidbe (zapravo oblika tlake) do prilično udaljenih i ne uvijek prijateljskih obala? I. G. u više navrata prenosi današnje prilike i način razmišljanja u daleku prošlost, pa svoje zaključke prilagođava takvim metodičkim postupcima.

Termin "plebs" splitskih sabora I. G. prevodi s "politički narod" (281). Iz kolektivne odgovornosti tog plebsa zbog ubojstva svećenika u crkvi izvodi zaključak o postojanju neke strukture koja održava poredak i mir u zemlji (uspoređuje je s policijom), te pretpostavlja da je to bila vladareva vojska koja je djelovala i po nalogima crkvenih vlasti (281). Na str. 293 tvrdi, međutim, da je vojske u Hrvatskoj moralo biti malo (i to baš u vrijeme Tomislava, iako na str. 303 govori o velikoj sili Tomislavove Hrvatske), a nalikovala je ruskoj družini. - Ponovno moramo upozoriti na lošu naviku preslikavanja suvremenih kategorija u rano srednjovjekovlje, kao i na potpunu nedosljednost u ocjenjivanju pojedinih pojava i zbivanja.

I. G.: "Ivan obvezuje samostan da se 4 godine po darivanju s tog zemljišta 'hrani i od toga dobiva prihode' Ivanov sin Martin, što znači da nakon 4 godine Martin ostaje bez prihoda - stoga ni ovaj primjer nije baš potvrda neke iznimne brige o djeci." (326). - Moramo primijetiti da se iz izvora nipošto ne može zaključiti koliko je Ivan imao godina, pa niti da je bio dijete, te se, prema tome, ovaj navod ne može koristiti kao ilustracija nebrige o djeci.

Iako se, kako tvrdi I. G., broj stanovnika o 7. do 11. stoljeća nije značajnije povećao, "hrvatsko je društvo sazrijevalo", što za autora, kako se vidi iz daljeg teksta, znači naseljavanje priobalnog prostora (327). - Sazrijevanje društva, naravno, nema nikakve veze bilo s porastom stanovništva, bilo s naseljavanjem priobalja.

I. G.: "Čini se da je Desina izliječio bolesnika bez operativnog zahvata - naime, to bi bilo u suprotnosti s ondašnjim shvaćanjem da je prolijevanje krvi zlo." (369) - Kako je opat Desina izliječio čir na glavi nekog svinjara (ili, kako ga I. G. naziva: Porcara), to izvor ne kaže. Ako je, zbog navedenog razloga odbio izvesti kirurški zahvat, to bi značilo da se kirurgija još stoljećima nije primjenjivala, jer Crkva, koliko je meni poznato, nikada nije odustala od odbijanja prolijevanja krvi. Kako je znanost dugo bila pod nadzorom Crkve, postavlja se pitanje: kako I. G. zamišlja razvoj medicine u srednjem i ranom novom vijeku? Uostalom, što ćemo s brojnim kirurzima i barbirima koji su puštali krv, a koji se spominju u mnogobrojnim našim (da o inozemcima ne govorimo) srednjovjekovnim izvorima, često i u službi Crkve? Ako pak I. G. misli da se odnos prema prolijevanju krvi promijenio od 11. do 13. st., onda bi to morao i dokazati.

I. G.: "U skladu s time, hrvatski ranosrednjovjekovni izvori zabranjuju krvoproliće i time posredno difamiraju vojničku profesiju; spisi splitskih sabora određuju kazne za ubojice vladara zemlje, vlastitog gospodara ili svećenika. (...) Općenito govoreći, ni u jednom hrvatskom ranosrednjovjekovnom izvoru (osim donekle u Gottschalkovu opisu bitke između Hrvata i Grka) nema slavljenja i veličanja ratnika, a odgovor, čini se, treba tražiti dijelom i u tome što se pišmenost širi u vrijeme kada se u Hrvatskoj potpuno afirmira kršćanstvo i kršćanski način mišljenja koje osuđuje nasilje." (369-370) Kada bi to bilo točno, ne bismo mogli objasniti nastanak Kraljevstva Slavena (ili LJPD) u kojemu se nadasve veliča ratništvo. To je djelo, kao što je poznato, napisao svećenik. Toma Arhidakon, svećenik, također veliča pobjede Splitskana. Viteška kultura 12. i 13. st. na Zapadu zasniva se, između ostalog, i na junaštvu i ratničkom umijeću. Osim toga, sve kulture u svim vremenima predviđaju kazne za ubojstva, a pogotovo vladara i svećenika. Doista ne vidim vezu između odredaba splitskih sabora i odnosa prema prolijevanju krvi i vojničkom pozivu.

I. G.: "Čini se da su takvi potezi (papin odnos prema Zvonimiru - op. N. B.) imali odjeka i u širim slojevima: naime, na oltarnoj pregradi u crkvi sv. Martina u Zlatnim vratima u Splitu spominje se papa Grgur - očito je da se radi o Grguru VII. To je jedini papa ranog srednjeg vijeka kojem se na hrvatskim kamenim spomenicima na taj način izražava poštovanje." (404). - Naravno da nije riječ o Grguru VII, nego najvjerojatnije o Grguru I (svcima su proglašeni Grgur I, II, III i VII, ali potonji tek 1606.). Misli li I. G. da je i samostan sv. Grgura u Vrani bio posvećen Grguru VII? Osim toga, kakav bi to bio dokaz odjeka papinske politike u "širim slojevima"? Zar su širi slojevi određivali patrocinije crkava?

I. G. tvrdi da afirmacija hrvatskog jezika neće biti tako brza kao kod drugih europskih jezika. Jedan je od razloga da je prestao postojati hrvatski dvor, koji je bio "zasigurno ključni promicatelj narodnog jezika", a udaljeni vladar u Panoniji ne govori hrvatski (415). - Po čemu znamo da je dvor bio ključni promicatelj narodnog jezika? Koji se drugi europski jezici (da li svi?) afirmiraju brže od hrvatskog? Ne dokazuje li I. G. ovime da je promjena dinastije ostavila u Hrvatskoj ipak dubljeg traga no što to sam ističe u svojoj ocjeni dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje? Uostalom, ne govore li Arpadovići, barem oni raniji, i slavenskim jezikom? Njihovo je okruženje u velikoj mjeri bilo slavensko.

Napokon, zašto bi bilo logično, kako to misli I. G., da se zagrebačka biskupija podvrgla splitskoj, a ne kaločkoj nadbiskupiji (439)? Koju su to logiku trebali slijediti Ladislav i ostali Arpadovići? Logiku I. G.-a, logiku splitskih nadbiskupa ili neku vlastitu (što su valjda i učinili)?

II

Slijedi niz citata za koje držim da ih nije potrebno popratiti komentarom, jer govore dovoljno sami za sebe:

"Putove je u Panoniji često određivala mogućnost prijelaza preko rijeke" (43).

"Očito se veći dio vinograda (u Hrvatskoj - op. N. B.) koristio za pravljenje vina, jer vojvoda svjedoči kako je sa posjeda u Novigradu Istarskom 'dobivao za dobre ljetine više od 200 vrčeva (amphoras) vina', a vino i vinovu lozu potom spominju i mnogi drugi izvori" (46).

"Činjenica da se za konja na hrvatskom prostoru u latinskom jeziku upotrebljavaju sinonimi - caullus i equus - mogla bi biti dokazom njegove važnosti" (48).

"... tko drži istočnu obalu Jadrana, taj će vrlo lako vladati (ili u budućnosti ovladati) i zapadnom (talijanskom) obalom. Vrijedi i obratno." (63).

"Očito je u nekom od dalmatinskih gradova (potcrtao N. B.) početkom 9. stoljeća postojao leprozorij, a on je uvijek bio izvan zidina (bilj. 182: "Naime, u *Historia translationis s. Anastasiae*... spominju se čudotvorna ozdravljenja leproznih... prilikom dolaska broda s relikvijama sv. Anastazije."). Dakle, u tim sredinama (potcrtao N. B.) postojale izdvojene zgrade, leprozoriji, što je mogao biti privilegij isključivo sređenih zajednica - radi se, dakle, o gradu, a nikako ne o selu. U tim sredinama, nastavlja isti izvor, duševni su bolesnici (oni opsjednuti demonom) bili pričvršćeni lancima. Bez obzira na to kako se iz današnje perspektive ocjenjivala moralnost takvog postupka, tako je mogla postupiti samo sredina u kojoj je život dobro organiziran, a to je bio grad." (182). - Ovdje ipak upozoravam na ranije izneseni Goldsteinov stav, da u Dalmaciji nije bilo gradova sve do 11. st., a možda i kasnije.

"... a relativno brza izmjena nekih drugih spominjanjih vladara (Mislav, Družak i dr.) u vladalačkoj dužnosti mogla bi značiti da su i oni odlazili silom (iako o tome nema nikakvih vijesti)." (248).

"Iako su Hrvati izašli na more, pa se čak može reći i da su postali nezaobilazan faktor na Jadranu, ipak je u cjelini hrvatske povijesti 9. stoljeća ta zemljoradnička proizvodnja (uključujući pri tome i Panoniju) neusporedivo važnija od pomorstva." (272).

"Mogući odgovor na ovu, na prvi pogled neobičnu ali prilično pravilnu pojavu, jest da je veliki broj umrlih žena omogućavao da se rađa veći broj djece, pa ih je logično i više umiralo..." (323).

"Međutim, očigledno je da se od 11. stoljeća taj tip društvenih odnosa (zadruga - op. N. B.) počinje miješati i ponegdje zamjenjivati malom obitelji, ponajprije u dalmatinskim gradovima. U njima je urbana tradicija logično nametala takvu organizaciju. Na selu se mala obitelj lakše mogla prilagođavati burnim promjenama u razdobljima gospodarskog rasta, a sposoban je pojedinac mogao bolje poslovati, nije morao raditi za manje radišne ili manje sposobne članove zadruge." (356).

"Takav razvoj posredno pokazuje da se i na hrvatskom prostoru stvara (u 11. st. - op. N. B.) tipično srednjovjekovno društvo trofunkcionalne podjele, ono se dijeli na one koji se mole, one koji se bore i one koji rade - oratores, bellatores, laboratores. Ta je shema karakteristična za sva predindustrijska indoevropska društva, a u Evropi se takva društvena podjela afirmira u krugovima učenih ljudi oko 1000. godine." (361).

"Naravno da iz ovog nabranja zanimanja valja izuzeti kralja i cara..." (369).

"... ostaje nejasno zašto je jedna čestica (zemlje - op. N. B.) tri puta skuplja od druge." (381).

"No, u suvremenom ekonomističkom promišljanju taj novac (zarađen u konjukturi 11. stoljeća - op. N. B.) nije najbolje upotrijebljen. On se uglavnom ne koristi za stvaranje novih vrijednosti, nego se investira u izgradnju, i to posebno crkava, u izradu nakita i drugih dragocjenosti koje mogu imati i ulogu rezerve vrijednosti, bude li to u nekim teškim vremenima potrebno. To ipak svjedoči da će Hrvatskoj trebati još mnogo vremena da dosegne razinu razvijenije srednjovjekovne privrede." (382).

"... - uostalom, tvrdilo se bilo jedno, bilo drugo (je li Slavac hrvatski ili neretvanski kralj - op. N. B.), u cjelini hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti to je nebitna razlika." (400).

"U hrvatskim se crkvama od 11. stoljeća sve češće slušao gregorijanski napjev što je moralo imati snažan utjecaj na podizanje morala kršćanskih duša." (420).

"Nalaz na kosturu jednog mlađeg pokojnika... iz nekropole u Privlaci (kraj Vinkovaca), koji je zadobio prijelom bedrene kosti i iščašenje kuka... dopušta zanimljivu hipotezu: činjenica jest da su na laktovima i ramenima vidljive teške osteoartritične promjene, što *upućuje na mogućnost* (sve potcrtao N. B.) da se nakon ozljeđivanja kretao uz pomoć štaka. Međutim, s druge strane, odsutnost bilo kakvih posttraumatskih upalnih procesa i sama činjenica da je preživio ovako tešku ozljedu *dopuštaju pretpostavku* da je i na panonskom prostoru u 9. stoljeću postojala neka vrsta organizirane pomoći i terapije. *Moglo bi se raditi o liječnicima-vračevima koji su upotrebljavali znanja tradicionalne medicine. Ako je tako* bilo na panonskim prostorima, *još je vjerojatnije* da je medicinska skrb u dalmatinskim gradovima i u neposrednom zaleđu bila relativno dobro organizirana." (422).

S obzirom na izjavu Stjepana II o nedavno preminulom kralju Zvonimiru, "nedavno preminuli" označava osobu umrlu prije otprilike jedne do četiri godine." (427).

Što se tiče mjerenja vremena, naročito kod seljaka, "nije bilo bitne razlike u tome od antičkih vremena, pa praktički do 20. stoljeća." (427).

“Iako se sunčani satovi iz ranog srednjeg vijeka nisu sačuvali, u Hrvatskoj ih je sigurno bilo, jer su ih poznavali još stari Egipćani.” (428).

Kako sam na početku ovog odjeljka istakao, uz ove citate nemam nikakvog komentara, ali upravo oni, čini mi se, dovode najviše u sumnju kvalitetu čitave knjige, te sam zbog toga držao neophodnim upozoriti na ova sporna mjesta.

5. OSTALE PRIMJEDBE

Primjedbe što slijede mogle su možda biti uvrštene i u prethodna poglavlja, ali sam ih iz različitih razloga izdvojio u zasebnu, nekoherentnu cjelinu.

I. G.: “Prvih dvjesto godina po doseobi bilo je doba mrtvila, ništa se bitno nije događalo...” (19). - Ovakvom izjavom autor briše iz hrvatske povijesti i ono malo što znamo ili smijemo pretpostaviti o zbivanjima u prvoj polovici 7. st., a onda i kasnije, pogotovo u drugoj polovici 8. st.

Kada se radi o Crvenoj Hrvatskoj, I. G. misli da vjerodostojnost Konstantina Porfirogeneta treba pretpostaviti vjerodostojnosti LJPD (30), ali to ničim ne obrazlaže. Trebao bi se izjasniti, zašto misli da pojam Crvena Hrvatska nije mogao nastati i nakon sredine 10. st., tako da Konstantin za njega nije ni mogao znati? Osim toga, kako se može pretpostaviti da jedan inozemni pisac, ma kako dobro obaviješten, pozna situaciju bolje od domaćeg?

I. G.: “Dakle, i u ranom srednjem vijeku hrvatski teritorij oblikom podsjeća na potkovu” (31). - Ovakva je tvrdnja moguća samo ako se Hrvatska i Slavonija (ali ne u ondašnjem, nego u današnjem smislu) promatraju kao jedinstvena cjelina. Kako je takav postupak nedopustiv, jer se radi o dvije geopolitičke cjeline, koje su tijekom ranog srednjeg vijeka povremeno bile povezane, a povremeno razdvojene, ne može biti riječi o potkovastom obliku hrvatskog teritorija.

I. G.: “Država i trgovina bili su isuviše slabi da bi mogli spriječiti ili barem ublažiti nastupe gladi (34). “država općenito slaba (36). “Ustrojstvo države, ako se o ‘državi’ uopće može govoriti u modernom smislu riječi...” (101). “Ovo su sve pretpostavke, zasnovane na uvjerenju da je hrvatska državna organizacija, barem u najjednostavnijim oblicima, i postojala u 7. i 8. stoljeću.” (102) “Vjerojatno u hrvatskom društvu u 7. i 8. stoljeću nije bilo bitno drugačije, te bi bilo nerealno pretpostaviti da je integracija bila viša od razine rodova i porodica, odnosno, od područja koje su u budućnosti u 9. i 10. stoljeću zauzele pojedine županije u hrvatskoj državi. Dakle, nemoguće je u ovo vrijeme govoriti o ‘hrvatskom društvu’...” (102). “administrativna podjela hrvatskih zemalja (163). “Do polovine 9. stoljeća teško se u inozemstvu moglo afirmirati ime ‘Hrvat’ ili ‘Hrvatska’, jer državne organizacije na širem teritoriju nije ni bilo.” (170). Na str. 278. i bizantsku Dalmaciju proglašava državom. Na str. 303 govori o suvremeno koncipiranoj državi, pa čak i o totalitarnoj vlasti. Bosna je u prvim stoljećima po doseljenu bila “određena državna cjelina, a ne samo zemljopisni pojam” (309). Država ima i državnu crkvu (408). “Vjerojatni razlozi stagnacije (ili zastoja) leže u slijedećem: čini se da hrvatsko društvo nije moglo duže vrijeme izdržati tako velike izdatke za povećanu gradnju crkava i drugih objekata te za financiranje države koja se tek počela čvršće organizirati.” (21) - Iz navedenih je citata vidljivo da I. G. ne razumije pojam države, koji je ranom srednjem vijeku ionako neprimjeren (iako sam ga, priznajem, i ja ranije koristio), jer pretpostavlja postojanje složenije vertikalno strukturirane organizacije vlasti i državnog aparata, čega u ranom srednjem vijeku u pravilu nema. Osim toga, vidi se još jednom Goldsteinova nedosljednost, jer na nekim mjestima tvrdi da je država sigurno postojala, dok na drugima to odlučno niječe.

Kršćani su u antici proširili svoju vjeru, misli I. G., jer: “Bili su vrlo uspješni, jer su se primjerno ponašali - skromno, čedno, samozatajno,

požrtvovno." (55). - Može li se širenje kršćanstva tumačiti tako simplicitički, ili je njegov uspjeh bio i društveno uvjetovan?

I. G. proglašava Trpimira, Domagoja, Branimira, a možda i Tomislava, Petra Krešimira i Zvonimira "karizmatiskim" vodama (104). - Prvo, vladari nisu vođe, a pojam vođe primjereniji je novovjekovnim političkim odnosima. Drugo, na temelju kakvih izvora možemo zaključivati išta o "karizmatičnosti" navedenih vladara? Jedini koji bi za takva razmatranja uopće došao u obzir bio je Zvonimir, ali je njegova "karizma"; kako je to sam Goldstein dokazao u jednom svom tekstu, rezultat legende nastale u 14. st.⁷⁴

Proces integracije hrvatskih zemalja, smatra I. G., završen je tek polovinom 20. stoljeća (153). - Koliko mi je poznato, upravo smo svjedoci nove faze integracije hrvatskih zemalja (Konfederacija Republike Hrvatske i Federacije BiH), pa ne može biti riječi o konačnom završetku integrativnih procesa, nego samo jedne određene faze.

I. G. na više mjesta dotiče pitanje grada Srba (169, 179, 445) i Srba u Hrvatskoj u 9. st. (296). U tome slijedi mišljenje N. Klaić,⁷⁵ ali se na nju ne poziva, te tvrdnju da su oko Srba na Uni Srbi živjeli od vremena doseljenja Slavena prikazuje kao svoju. Da je zavirio u *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* Petra Skoka, mogao se obavijestiti da glagol *srbati* ili *srbati* znači piti, a pojam *srb* u Lici označava pojilište stoke, te nema veze sa Srbima. Kada bi se doista radilo o toponimu izvedenom od etnonima, oblik bi zasigurno bio u pluralu, kao što je to slučaj s toponimima *Horvati* ili *Hrvace*, te bi glasilo *Srbi* ili nekako slično. To što je do nedavno taj kraj bio naseljen Srbima, nije nikakav argument za prilike u 9. st.

I. G. prevodi pojam *villa* kao dvorac (173), selo (355) ili dvor (360), bez objašnjenja zašto svaki puta postupa različito. Dvorac je, naravno, sasvim promašeno, jer taj pojam označava luksuzno zdanje baroknog ili kasnijeg doba, ili eventualno gotičke i renesansne dvorce kakvih u nas nije bilo. No, ni dvor nije prikladan prijevod, jer se dvor u latinskim tekstovima označava kao *curtis*.⁷⁶

I. G. misli da to što Petar Krešimir more naziva "našim dalmatinskim morem" znači da je dalmatinska obala jako važna, jer je dala ime čitavom moru (186). - Jasno je da Krešimir IV govori samo o onom dijelu mora koje je pod njegovim nadzorom, te ga naziva prema oblasti koja je u sastavu njegova kraljevstva. Postoje li neki drugi izvori, nastali izvan Hrvatske, koji more nazivaju dalmatinskim?

I. G. tvrdi da se društveni odnosi u kasnom feudalizmu petrificiraju (301). - Ovo je još jedan primjer površnog zaključivanja. Nije mi poznato da se društveni odnosi u bilo kojem razdoblju hrvatske povijesti petrificiraju, pa ni u kasnom feudalizmu, bez obzira na to što I. G. pod tim podrazumijeva (kasni srednji vijek? prvu polovicu 19. st.?).

I. G.: "Hrvati su za boravka u prapostojbini, iza Karpata, spoznavali okolni svijet na vrlo ograničen način, lišen bilo kakvog svjesnog znanja o prirodnim zakonima i društvenom razvoju. (...) Kako se čini, relativno je malo znanja koja su judeokršćanska civilizacija te grčka i rimska kultura prenijele Hrvatima i Slavenima u prapostojbini. (...) Služeći se oružjem i oruđem, nisu znali da pri tome ti predmeti djeluju na osnovi fizikalnih zakona. (...) Znanja i tradicije iz antike, usuglašena s kršćanskim učenjem, postaju pokršćavanjem Hrvata i njihovim ulaskom u evropski kršćanski krug dominantnom i praktički jedinom osnovi-

⁷⁴ Goldstein, *Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 17 (1984), 35-52.

⁷⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, n. dj., 211.

⁷⁶ O prevodenju ovih termina raspravljam u Budak, *Neki elementi društvenog razvoja ranosrednjovjekovne Hrvatske na primjerima iz kartulara Sv. Ivana Biogradskog*, Biogradski zbornik 1 (Zadar 1990), 373-379.

com bilo kakve spoznaje." (420). - Uz ovaj citat samo nekoliko pitanja: znaju li današnji hrvatski seljaci, koji obrađuju zemlju oruđem, da ti predmeti djeluju na osnovi fizikalnih zakona? Koliko današnji prosječni čovjek ima svjesnih znanja o prirodnim zakonima i društvenom razvoju? Što zapravo znamo o spoznajnom svijetu Slavena u prapostojbini? Spoznaje li samo intelektualna elita (koja može biti pod utjecajem antičkih znanja i tradicije), ili spoznaje i običan, mali čovjek, koji sigurno nije dolazio u doticaj s učenjima antičkih filozofa, čak niti preko kršćanskih učenja?

Na čemu I. G. zasniva pretpostavku da se netko od članova hrvatske vladarske kuće mogao obrazovati u Čedadu (422)? O tome nema nikakvih podataka.

I. G.: "Venecijansko presezanje na dijelove hrvatske obale sve do početka 15. stoljeća bilo je više neuspješno negoli uspješno, a ugarsko-hrvatska vlast, pošto je bila uspostavljena početkom 12. stoljeća, sve do 14. stoljeća nije u potpunosti kontrolirala ni prostor između Save i Drave." (446). - Autor na kraju još jednom pokazuje kako se površno odnosi prema materiji, pogotovo ako se radi o problematici koja izlazi iz užeg kruga njegova zanimanja. Zar se mletačka vladavina nad primjerice Dubrovnikom ili Zadrom, da ne govorimo o ostalim gradovima i otocima, može označiti neuspjehom mletačkih presizanja na dijelove hrvatske obale?

6. ZAKLJUČAK

"... želim se kloniti pokušaja da na stara pitanja odgovaram na stari način...", ističe Ivo Goldstein (16). U svojoj je opravdanoj i vrijednoj želji da otvori nove prostore hrvatskoj medievistici, međutim, skliznuo u područje neznanstvenog. U želji da piše o problemima o kojima naši vlastiti izvori šute, upustio se u stvaranje zaključaka na temelju neargumentiranih i neodrživih analogija. Štoviše, nerijetko se poslužio pretpostavkama koje se, zbog toga što nisu utemeljene na izvornoj građi, mogu s pravom označiti kao plod autorove mašte. Iako je granica između rekonstrukcije i konstrukcije prošlosti u radu povjesničara ponekad teško određiva, jasno je da je Goldstein, slijedeći svoje dobre namjere, zašao duboko onkraj granica znanstveno dopuštenog u sferu fikcije.

Druga je značajka ove knjige površnost kojom je autor pristupio radu. Propustio je pažljivo pregledati tekst i tako ukloniti veliki broj faktografskih grešaka, nedosljednosti i nelogičnosti.

Napokon, njegov je odnos prema historiografskoj literaturi jednako površan. Dok inozemnu literaturu ne poznaje ili ne citira (osim, pored rijetkih izuzetaka, onih djela koja su u nas prevedena), domaćom se koristi previše selektivno, zanemarujući neke autore ili važne priloge u potpunosti, vadeći iz drugih samo neke podatke. Osim što se ponekad koristi udžbenicima, izvore rabi u hrvatskim prijevodima. Zašto to radi, kada dobro vlada latinskim, nije jasno. Izvore povrh toga koristi proizvoljno, proglašavajući ih po potrebi falsificiranima ili nepouzdanima, da bi drugom prilikom iz njih crpio podatke koji mu odgovaraju.

Svim tim postupcima učinio je knjigu nepouzdanom i zapravo neupotrebljivom.

Mišljenja sam, zbog svega iznesenog, da je knjiga Ive Goldsteina, usprkos vrijednosti sadržanoj u njenoj koncepciji, promašaj. Jedino vraćanjem na istinsku znanstvenu kritiku, utemeljenu na strogim kriterijima, moći ćemo spriječiti takvu praksu prije no što poprimi nepopravljive razmjere. To je i jedini razlog ove recenzije.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine